

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 22 lipca 2025 r.

Poz. 2724

UCHWAŁA NR 180/XVI/25 SEJMIKU WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

z dnia 30 czerwca 2025 r.

w sprawie przyjęcia Programu opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Na podstawie art. 18 pkt 20 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 581) oraz art. 87 ust 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz 1292)

Sejmik Województwa Pomorskiego uchwala, co następuje:

§ 1. 1. Przyjmuje się - pozytywnie zaopiniowany przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lta 2025-2028, zwany dalej Programem.

2. Program, o którym mowa w ust. 1, stanowi załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Województwa Pomorskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodniczący Sejmiku
Województwa Pomorskiego

Jan Kleinszmidt

Załącznik do Uchwały Nr 180/XVI/25 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 30 czerwca 2025 r.

Załącznik
do uchwały nr 180/XVI/25
Sejmiku Województwa Pomorskiego
z dnia 30 czerwca 2025 r.

**Program opieki nad zabytkami
województwa pomorskiego
na lata 2025 - 2028**

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	3
1. Podstawa opracowania i cele programu w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	4
2. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	4
3. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	8
3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	8
3.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026	8
3.2. Najważniejsze wojewódzkie uwarunkowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	9
3.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030.....	9
3.2.2. Regionalny Program Strategiczny w zakresie edukacji i kapitału społecznego	9
3.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030.	10
4. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego ...	12
4.1. Zabytki wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.....	15
4.2. Zabytki uznane przez Prezydenta RP za Pomniki Historii.....	16
4.3. Znak Dziedzictwa Europejskiego	19
4.4. Zabytki wpisane do rejestru zabytków.....	19
4.4.1. Zabytki nieruchome (księga rejestru A).....	19
4.4.2. Zabytki ruchome (księga rejestru B).....	26
4.4.3. Nieruchome zabytki (stanowiska) archeologiczne (księga rejestru C)	28
4.5. Ewidencja zabytków	30
4.6. Własność i mienie Samorządu Województwa Pomorskiego	30
4.7. Charakterystyczne dla regionu elementy dziedzictwa kulturowego	31
4.8. Parki kulturowe	33
4.9. Waloryzacja zabytków województwa pomorskiego	34
4.10. Diagnoza stanu zachowania zabytków	35
4.11. Niematerialne dziedzictwo kulturowe	40
5. Dotychczasowa realizacja wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami	44
6. ANALIZA SWOT.....	45
7. Cel, priorytety i typy działań programu.....	47
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	49
8.1. Finansowanie.....	50
9. Koordynacja, monitorowanie i ocena realizacji programu	50

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Wprowadzenie

Program opieki nad zabytkami jest podstawowym dokumentem służącym stworzeniu przez samorząd terytorialny warunków dla inicjowania i wspierania działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, a także upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-28 stanowi kontynuację poprzednich czterech Programów opracowanych na lata 2007-10, 2011-14, 2016-19 oraz 2021-24¹. Analiza przyjętych wówczas założeń, a także sposobu ich realizacji, w kontekście nowych uwarunkowań formalno-prawnych i programowych, stała się podstawą do weryfikacji i aktualizacji ustaleń w nowym dokumencie.

Program, który opracowano na najbliższe cztery lata (2025-28), składa się z trzech zasadniczych części. W pierwszej części dokumentu zaktualizowano uwarunkowania formalno-prawne na poziomie krajowym i wojewódzkim, odnoszące się do ochrony i opieki nad zabytkami. W części diagnostycznej obejmującej charakterystykę zasobu dziedzictwa kulturowego położonego w granicach województwa pomorskiego, dokonano niezbędnych uzupełnień. Na podstawie zebranych informacji zweryfikowano stan zachowania zabytków. W ostatniej, programowej części, kierując się doświadczeniami wynikającymi z realizacji poprzednich dokumentów, uproszczono zapisy obejmujące cele operacyjne i kierunki działań i dostosowano do ustawowego rozróżnienia ochrony zabytków (działania administracyjne) od opieki nad zabytkami (działania właścicielskie).

Ponadto, mając na uwadze zapisy Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także związane z jej przyjęciem zobowiązania, włączono tę problematykę do zadań Programu.

Dokument ten, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostanie przyjęty przez sejmik województwa. Z realizacji Programu, zarząd województwa sporządza, co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia się sejmikowi województwa. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

Wskazane w obecnym dokumencie kierunki działań są zgodne z krajowymi i wojewódzkimi dokumentami programowymi oraz odpowiadają aktualnym ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce.

¹ Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2007-2010 przyjęty uchwałą Nr 72/VI/07 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 26.02.2007 r., Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2011-2014 przyjęty uchwałą Nr 91/V/11 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 28.11.2011 r., Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2016-2019 przyjęty uchwałą Nr 274/XXVI/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 26.09.2016 r., Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2021-2024 przyjęty uchwałą Nr 455/XXXVIII/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29.11.2021 r.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

1. Podstawa opracowania i cele programu w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Podstawą prawną sporządzenia niniejszego dokumentu są zapisy art. 87 ust. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami² zwanej dalej ustawą, które zobowiązują zarząd województwa do opracowania na okres czterech lat wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami.

W świetle zapisów art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy celem tego dokumentu jest:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Oprócz zadań własnych, o których mowa w art. 14 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa³, zgodnie z treścią ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przekazano jednostkom samorządu terytorialnego znaczące kompetencje w zakresie realizacji zadań ochronnych. Samorząd Województwa Pomorskiego - wdrażając postanowienia programów opieki nad zabytkami - uzupełnia działania państwa w zakresie prawnej ochrony zabytków.

2. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej** z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁴ W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym składnikiem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym”. Jednocześnie art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”. Ponadto w art. 6 wskazano, iż „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”, zaś art. 73 gwarantuje m.in. wolność korzystania z dóbr kultury.

Podstawowym dokumentem prawnym regulującym zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest wskazana wyżej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Definiuje ona **pojęcie zabytku** - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

² t.j. Dz. U. 2024.1292,

³ t.j. Dz. U. 2024.566.

⁴ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r. Nr 114, poz. 946.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania. Podzielono je na grupy:

- zabytki nieruchome, do których zaliczają się: krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne.
- zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Formami ochrony zabytków są (art. 7):

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwalaniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z zapisami art. 4 cytowanej ustawy **ochrona zabytków** polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowania i utrzymania;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Jednocześnie zdefiniowano **opiekę nad zabytkami**, tym samym nakładając na jego właściciela lub posiadacza obowiązek zapewnienia warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

A zatem zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest m.in. sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada (art. 71 ust. 2)⁵.

Na podstawie art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uchwałą Nr 33/III/14 z dnia 8 grudnia 2014 r. Sejmik Województwa Pomorskiego określił zasady udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego. Uchwała ta, opierając się na katalogu prac wskazanym w art. 77 ustawy, umożliwia pomoc w zachowaniu i rewaloryzacji zabytków niebędących własnością samorządu województwa i w ten sposób rozszerza zakres opiekuńczych działań wobec zabytków prowadzonych przez Samorząd Województwa Pomorskiego.

Ochrona zabytków uwzględniona została również w innych ustawach i rozporządzeniach, takich jak:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁶,
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁷,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁸,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁹,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej¹⁰,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹²,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹³,

⁵ W odniesieniu do tych obiektów obowiązki samorządu województwa szczegółowo określone są w artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72 cytowanej wyżej ustawy.

⁶ t.j. Dz. U. 2024.1130.

⁷ t.j. Dz. U. 2024.725.

⁸ t.j. Dz. U. 2024.54.

⁹ t.j. Dz. U. 2024.1478.

¹⁰ t.j. Dz. U. 2024.87.

¹¹ t.j. Dz. U. 2024.576.

¹² t.j. Dz. U. 2024.1145.

¹³ t.j. Dz. U. 2022.385.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁴,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁵,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu¹⁶,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹⁷,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁸,
- ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym¹⁹,
- ustawa z dnia 27 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych²⁰,
- ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatkach od spadku i darowizn²¹,
- ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych²²,
- ustawa z dnia 8 marca 1996 r. o samorządzie gminnym²³,
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²⁴,
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie udzielania dotacji na badania archeologiczne²⁵,
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych²⁶,
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami²⁷,
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków²⁸,
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków²⁹,

¹⁴ t.j. Dz. U. 2022.2393.

¹⁵ t.j. Dz. U. 2020.164.

¹⁶ tj. Dz.U. z 2015 r. poz. 774, 1688. Stanowi implementację zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej do polskiego prawa. Wśród nowych narzędzi znalazł się przede wszystkim audyt krajobrazowy – akt prawa miejscowego umiejscowiony w ramach ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, którego uchwalenie należy do kompetencji sejmiku województwa.

¹⁷ t.j. Dz. U. 2024.82.

¹⁸ t.j. Dz. U. 2024.530.

¹⁹ t.j. Dz. U. 2024.1176.

²⁰ t.j. Dz. U. 2023.70.

²¹ t.j. Dz. U. 2024.596.

²² t.j. Dz. U. 2018.681.

²³ t.j. Dz. U. 2024.1465.

²⁴ t.j. Dz. U. 2021.56.

²⁵ t.j. Dz. U. 2014.110.

²⁶ t.j. Dz. U. 2004.212.2153.

²⁷ t.j. Dz. U. 2020.1901.

²⁸ t.j. Dz. U. 2004.30.259.

²⁹ t.j. Dz. U. 2018.81.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków³⁰,
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa³¹,
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa³².

Uwarunkowania prawne w zakresie systemu ochrony zabytków archeologicznych zdefiniowane są w art. 4 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2013 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz art. 101 pkt. 2 lit. f ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Wynikają z wiążących Polskę zapisów prawa międzynarodowego, w szczególności Europejskiej Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego³³ – tj. art. 4 pkt. i, ii oraz art. 5 pkt. i lit. a.

3. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

3.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Strategicznym dokumentem określającym politykę państwa w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest przyjęty przez Radę Ministrów Uchwałą nr 242 z dnia 8 grudnia 2023 r.³⁴

Krajowy Program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Jest to trzeci tego typu dokument, który zastąpił poprzednie programy opracowane na lata 2014-17 oraz 2019-22. W wyniku jego ewaluacji, zmian prawnych, a także nowych wyzwań związanych z przeciwdziałaniem zmian klimatycznym oraz zagrożeniom zniszczenia dziedzictwa na skutek działań wojennych, na nowo zdefiniowany został główny cel Programu: Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce.

Realizowany jest poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na 8 kierunków działań strategicznych.

Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce		
Cel szczegółowy 1	Cel szczegółowy 2	Cel szczegółowy 3
Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnieniu narzędzi	Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków.	Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

³⁰ t.j. Dz. U. 2023.2425.

³¹ t.j. Dz. U. 2017.1384.

³² t.j. Dz. U. 2017.928.

³³ Sporządzona w La Valetta w dniu 16 stycznia 1992 r., Dz. U. z 1996 r. nr 120, poz. 564.

³⁴ M.P. 2023.1470.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości.		
Kierunki działań	Kierunki działań	Kierunki działań
1.1 Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju. 1.2 Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości. 1.3 Realizacja międzynarodowych zobowiązań.	2.1 Cyfryzacja procesów administracyjnych. 2.2 Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków. 2.3 Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami.	3.1 Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych. 3.2 Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Tabela 1. Cele i kierunki działań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026³⁵.**3.2. Najważniejsze wojewódzkie uwarunkowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami****3.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030**

Najważniejszym dokumentem określającym wieloletnie kierunki działań Samorządu Województwa Pomorskiego na rzecz rozwoju regionu jest Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 przyjęta Uchwałą nr 376/XXXI/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 12 kwietnia 2021 r.³⁶

We wnioskach z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa pomorskiego wskazano, że „Region charakteryzuje się dużą różnorodnością kulturową, bogatym dziedzictwem materialnym i niematerialnym oraz tradycjami morskimi. Znaczny potencjał tkwi przede wszystkim w obiektach dziedzictwa kulturowego. Działania na różnych szczeblach administracji, w ramach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dotyczą przede wszystkim zahamowania procesów ich degradacji i poprawy stanu funkcjonowania...”³⁷.

W Strategii wskazano trzy wzajemnie uzupełniające się i równie ważne cele strategiczne. Zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego przypisano do Celu Strategicznego 2. Otwarta Wspólnota Regionalna. W której stwierdzono, że „Niezbędnym czynnikiem budowania wspólnoty będzie także wykorzystanie dziedzictwa (ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego) i tradycji Pomorza, a także działania rozwijające świadomość mieszkańców w kluczowych dla regionu obszarach, takich jak aktywność obywatelska, udział w kulturze, ochrona środowiska i klimatu, promocja zdrowego trybu życia, racjonalne zachowania komunikacyjne, cyfryzacja czy przedsiębiorczość”.

3.2.2. Regionalny Program Strategiczny w zakresie edukacji i kapitału społecznego

Jednym z zasadniczych narzędzi realizacji Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 jest Regionalny Program Strategiczny w zakresie edukacji i kapitału społecznego, przyjęty przez

³⁵ Opracowanie własne w oparciu o Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026.

³⁶ tekst: https://strategia2030.pomorskie.eu/2021/04/12/strategia-rozwoju-wojewodztwa-pomorskiego-2030/?doing_wp_cron=1741252795.2613520622253417968750

³⁷ Ibidem, s. 32,

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Zarząd Województwa Pomorskiego Uchwałą nr 757/271/21 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 29 lipca 2021 r.³⁸

Wśród najważniejszych wyzwań stojących przed województwem pomorskim wymieniono zachowanie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, rozwój infrastruktury kultury, zwiększającej spójność społeczną województwa i dostępność kultury pełniącej funkcje społeczno-kulturalne oraz zwiększającej dostępność kultury, budowanie wrażliwej na różnorodność, otwartej na dialog i współpracę wspólnoty, podnoszenie kompetencji kadr kultury i turystyki/krajoznawstwa. Ponadto zwrócono uwagę na potrzebę stałej opieki i prowadzenia systematycznych działań na rzecz zabezpieczania obiektów zabytkowych. Zagrożeniem dla zachowania zabytków jest brak ich użytkowania - przeważnie stopniowemu zniszczeniu ulegają obiekty, które zostały już wyeksploatowane i obecnie nie są wykorzystywane. Jedną z możliwości ich utrzymania jest zatem adaptacja do nowej funkcji.

W ramach zdefiniowanego Celu szczegółowego 2 – Kapitał Społeczny określono Działanie 2.1.2 - Rozwój infrastruktury kultury i zachowanie dziedzictwa materialnego³⁹, podkreślający potrzebę wzmocnienia systemowego wsparcia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz kompleksowych renowacji obiektów zabytkowych. Celem realizowanych w ramach tego priorytetu działań w szczególności jest poprawa stanu zachowania zabytków, trwałe ich zachowanie, a także zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców, turystów oraz osób ze specjalnymi potrzebami. Odnowa obiektów i obszarów zabytkowych ma na celu przywrócenie wartości użytkowych i zapewnienie atrakcyjnej ekspozycji zabytkom architektury, zespołom urbanistycznym, ruralistycznym oraz założeniom dworsko-pałacowym.

3.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030⁴⁰ określa politykę przestrzenną Samorządu Województwa Pomorskiego na terenie regionu. Ustalenia planu wiążą gminy przy sporządzaniu studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Przyjęte w przedmiotowym dokumencie cele strategiczne polityki przestrzennego zagospodarowania województwa skonkretyzowane zostały przez kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa.

Obszar ochrony dziedzictwa kulturowego ujęty został w kierunku K.3.2. Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym. Wyznaczona polityka przestrzenna skoncentrowana została na:

- zachowaniu, ochronie tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocji zasobów i walorów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych,
- rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych,
- rozwijaniu i promowaniu szlaków kulturowych ukształtowanych w oparciu o zasoby kulturowe.

³⁸ https://strategia2030.pomorskie.eu/2021/08/04/1670/?doing_wp_cron=1741253037.0967888832092285156250

³⁹ Ibidem, s. 41-42.

⁴⁰ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 przyjęty przez Sejmik Województwa Pomorskiego uchwałą Nr 318/XXXX/16 z dnia 29 grudnia 2016 r., obowiązujący od 1.03.2017 r., tekst: <https://pbpr.pomorskie.eu/obowiazujacy-plan-zagospodarowania-przestrzennego-wojewodztwa-pomorskiego-2030> [strona Pomorskiego Biura Planowania Regionalnego, 09.2021 r.].

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Dla przedmiotowego kierunku zdefiniowano dziesięć zasad zagospodarowania przestrzennego, określających sposób realizacji oraz działania i przedsięwzięcia polityki przestrzennej definiujące zakresy podejmowanych interwencji, służące realizacji tego kierunku. Są to:

- 3.2.1. Zasada harmonijnego kształtowania zagospodarowania przestrzennego obszarów i obiektów o wartościach kulturowych i krajobrazowych oraz ich otoczenia, w szczególności wpisanych do rejestru oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków, ustanowionych pomników historii i parków kulturowych,
- 3.2.2. Zasada ochrony walorów widokowych, w tym panoram oraz przedpoli ekspozycyjnych zabytkowych wsi i miast, obiektów zabytkowych oraz dóbr kultury współczesnej stanowiących dominanty architektoniczne,
- 3.2.3. Zasada ochrony dziedzictwa archeologicznego i udostępniania stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową dla celów dydaktycznych, naukowych i turystycznych, poprzez np. tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego,
- 3.2.4. Zasada kształtowania w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego sieci szlaków kulturowych, wyposażonych w odpowiednią infrastrukturę towarzyszącą oraz rozpoznawalny w przestrzeni system identyfikacji wizualnej,
- 3.2.5. Zasada kształtowania otoczenia obiektów dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej w sposób kreujący przestrzeń publiczną integrującą mieszkańców, z uwzględnieniem i poszanowaniem wartości kulturowych i krajobrazowych,
- 3.2.6. Zasada stosowania tradycyjnych dla poszczególnych części regionu form architektury wiejskiej (w zakresie bryły, kształtu dachu, detalu architektonicznego i materiałów wykończeniowych),
- 3.2.7. Zasada zachowania wartościowych drewnianych obiektów dziedzictwa kulturowego in situ, a w sytuacjach, które tego wymagają, przenoszenia najwartościowszych obiektów do parków lub muzeów etnograficznych,
- 3.2.8. Zasada obejmowania ochroną planistyczną w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obiektów ujętych w gminnych ewidencjach zabytków oraz wartościowych obiektów historyczno-kulturowych nieobjętych dotychczas żadną prawną formą ochrony,
- 3.2.9. Zasada określania w treści studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, obszarów i obiektów o wysokich wartościach kulturowych, proponowanych w Planie do objęcia ochroną w postaci pomników historii i parków kulturowych. Brak woli określenia tych obszarów wymaga indywidualnego uzasadnienia w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- 3.2.10. Zasada uwzględniania w gminnych dokumentach planistycznych programów opieki nad zabytkami, sporządzanych w oparciu o aktualne gminne ewidencje zabytków, a w przypadku braku programów opieki nad zabytkami i ewidencji gminnej, uwzględnianie ewidencji wojewódzkiej⁴¹.

⁴¹ Ibidem, s. 172.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

4. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa kulturowego

Województwo pomorskie obejmuje obszar historycznego Pomorza Wschodniego wraz z wchodzącym we wczesnym średniowieczu w jego skład terenem księstwa słupskiego oraz niewielkimi fragmentami ziem zachodniopomorskich i Krajny, a także większość terenu Żuław Wiślanych i Powiśla.

Najstarsze ślady osadnictwa grup łowców-zbieraczy na tym terenie pojawiły się na przełomie X i IX tys. p.n.e. (paleolit schyłkowy), co wiązało się z wycofaniem łądolodu. Najstarszy odnaleziony zabytek archeologiczny, który objęto ochroną, pochodzi z przełomu środkowej i młodszej epoki kamienia. Na przełomie IV i III tys. p.n.e. na Pomorzu pojawiły się pierwsze społeczności rolnicze. Z tego okresu pochodzą stanowiska osadnicze ludności kultury pucharów lejkowatych (m.in. grobowce megalityczne), kultury ceramiki sznurowej i kultury rzucewskiej.

Epoka brązu na Pomorzu rozpoczęła się w I połowie I tys. p.n.e., kiedy z południa na tereny te przybyła ludność kultury unietyckiej. Natomiast w ostatnich stuleciach I tys. p.n.e. uformowała się tu lokalna grupa kultury łużyckiej, zwana wschodniopomorską lub kaszubską. We wczesnej epoce żelaza przekształciła się ona w tzw. grupę/fazę wielkowiejską. Na jej bazie w II połowie I tys. p.n.e. we wschodniej i środkowej części Pomorza ukształtowała się kultura pomorska, reprezentowana m.in. przez cmentarzyska z grobami skrzynkowymi. Kolejne okresy to czas dominacji dwóch kultur: oksywijskiej (młodszy okres przedrzymski, początek II w. p.n.e. – początek I w. n.e.) i wielbarskiej (okres wpływów rzymskich, I–IV w. n.e.). Charakterystycznym świadectwem kultury wielbarskiej związanej z migracją plemion gockich ze Skandynawii ku wybrzeżom Morza Czarnego są cmentarzyska z kręgami kamiennymi w Odrach i Węsiarach. W tym czasie wzdłuż tzw. szlaku bursztynowego utrzymywano kontakty handlowe z terenami Imperium Rzymskiego. W Pruszczu Gdańskim znajdowała się posiadająca duże znaczenie faktoria handlowa. Z Pomorza pochodzą nieliczne znaleziska osad i cmentarzysk oraz przede wszystkim późnorzymskie i wczesnobizantyjskie monety i ozdoby, w większości depozyty kultowe. W okresie wędrówek ludów osadnictwo słabło. Prawy brzeg dolnej Wisły zajęła wówczas rozszerzająca swój zasięg kultura zachodniobałtyjska.

Główne wczesnośredniowieczne ośrodki osadnicze powstawały na Pomorzu od VII/VIII w. Pierwsza wzmianka o Gdańsku (urbs Gyddanyzc) pochodzi z 997 r. Świadectwem okresu wczesnego średniowiecza są grodziska i strażnice, które powstały jako niezależne ośrodki władzy. Wschodnia część obecnego województwa stanowiła pogranicze słowiańsko-pruskie. Mieszko I wcielił Pomorze do swojego państwa. Natomiast za czasów Bolesława Krzywoustego na Pomorzu powstała sieć kasztelanii. Podobnie jak we wcześniejszych okresach, na Pomorzu prowadzono intensywny handel dalekosiężny (kraje arabskie, Ruś, Prusy, Skandynawia, Europa Zachodnia).

W czasach rozbicia dzielnicowego Pomorze Gdańskie weszło w skład dzielnic senioralnej. Wiek XIII przyniósł lokacje wsi i miast na prawie niemieckim i rozwój państwa zakonu krzyżackiego na terenach Prusów.

W I połowie XIV w. księstwo słupskie włączone zostało w obręb Pomorza Zachodniego. Następnie ziemie położone nad Zatoką Gdańską scalone zostały w obrębie państwa zakonu krzyżackiego (1343 r.). Jego stolica (1309–1457) znajdowała się na zamku w Malborku usytuowanym na prawym brzegu rzeki Nogat, w centrum Żuław Wiślanych. Krzyżacy, umacniając pozycję i panowanie na podbitych terytoriach, wznosili warowne fortyfikacje i zamki. Powstawały porty, spichlerze, młyny i szpitale. Szybki rozwój gospodarczy związany był z ożywieniem handlu z krajami zachodnioeuropejskimi. Zakon prowadził również akcję osadniczą – lokowano miasta i wie

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

(na prawie lubeckim i chełmińskiej wersji prawa magdeburskiego). Dokument lokacyjny precyzyjnie wyznaczał liczbę, wielkość i przeznaczenie parcel, przyznawał przynależne osadzie dobra i przywileje, określał też obowiązki mieszkańców, w tym wysokość i sposób uiszczania czynszu. Wewnętrzna organizacja miasta znajdowała odzwierciedlenie w jego rozplanowaniu, architekturze i sylwecie. Przeprowadzona przez zakon lokacja przesądziła o dzisiejszym kształcie większości zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych na Pomorzu Gdańskim. Średniowieczne decyzje dotyczące regulacji planistycznych okazały się bardzo trwałe, a dokonywane w późniejszych czasach zmiany z reguły dostosowane były do wcześniej wytyczonych podziałów.

Do rozwoju kulturalnego i gospodarczego regionu przyczyniła się również obecność wielu innych zakonów: cysterskiego (Oliwa, Pelplin, Żarnowiec – cysterki), dominikanów (Gdańsk, Tczew, Słupsk), franciszkanów (Gdańsk), a także norbertanek (Żukowo), kartuzów (Kartuzy), krótkotrwała joannitów (Skarszewy) i późniejsza jezuitów (Gdańsk, Chojnice).

Warunki naturalne oraz silne zagospodarowanie doliny i delty Wisły sprzyjały wewnętrznej konsolidacji regionu. W wyniku II pokoju toruńskiego (1466 r.) m.in. Pomorze Gdańskie (Prusy Królewskie) oraz Żuławy i Powiśle włączone zostały do Królestwa Polskiego.

W XVI–XVII w. obszar obecnego województwa pomorskiego, na czele z Gdańskiem – silnym ośrodkiem kultury, sztuki i rzemiosła – był najzamożniejszym regionem Rzeczypospolitej. Z tego czasu zachowały się liczne przykłady wybitnych nowożytnych budowli użyteczności publicznej i mieszczańskiej oraz fortyfikacje. Jeszcze w końcu XVI w. reformacja opanowała Gdańsk i jego terytoria domenalne: Hel, Żuławy Gdańskie, Mierzeję Wiślaną i wyżynne posiadłości miasta. Skutkiem tego duża część kościołów katolickich zmieniła właściciela, wnętrza przekształcano, pojawiły się również nowe elementy wyposażenia (m.in. epitafia), a także nowe świątynie luteriańskie. Od początku XVI w. do Gdańska oraz na teren delty Wisły przybywały grupy osadników fryzjskich i holenderskich. W znacznym stopniu przyczynili się oni (dzięki swoim umiejętnościom inżynierskim i hydrotechnicznym) do osuszenia podmokłych terenów oraz do trwałego zagospodarowania terenu Żuław. Pamiątką po ich bytności są liczne budowle inżynierskie (kanały, śluzy, wrota i wały przeciwpowodziowe, mosty zwodzone), budynki mieszkalne (m.in. charakterystyczne drewniane domy podcieniowe oraz zagrody holenderskie), unikatowe wiatraki i cmentarze.

W XVII w. powstał wyjątkowy w regionie przykład zabytkowego zespołu urbanistycznego – Wejherowo. To jedyne prywatne miasto na Pomorzu, założone od podstaw w 1643 r. przez Jakuba Wejhera, które otrzymało przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim.

W wyniku I rozbioru Polski (1772 r.) Prusy Królewskie niemal w całości (bez Gdańska) włączone zostały do Królestwa Prus. W następstwie II zaboru (1793 r.) region w całości znalazł się pod pruskim panowaniem. Krótkotrwałą zmianę przyniosła kampania napoleońska (1807–1815), w okresie której Gdańsk stał się wolnym miastem zależnym od Francji. Okres ten zaowocował powstaniem w mieście kolejnych, charakterystycznych dla twierdz, fortowych obiektów obronnych.

Druga połowa XIX w. związana była na Pomorzu z rozwojem przemysłu. W związku z budową magistrali kolejowej łączącej Berlin z Królewcem powstała linia sięgająca z Bydgoszczy, przez Tczew, do Gdańska (1852 r.), a następnie odcinek biegnący przez Żuławy z przeprawą mostową przez Wisłę w Tczewie (1857 r.). W 1870 r. wybudowano linię łączącą Gdańsk z Koszalinem (przez Wejherowo, Łębork, Słupsk). W Gdańsku, na lewym brzegu Wisły, powstała Stocznia Cesarska (1871 r.), a następnie w jej sąsiedztwie Stocznia Schichaua (1889 r.). Z tego okresu zachowało się wiele

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

zabytków przemysłowych, najważniejsze z nich to budynki i hale postoczniove, nieliczne dźwigi, a także dworce kolejowe oraz mosty.

W wyniku reformy organizacji terytorialnej Królestwa Prus ustalono strukturę terytorialną prowincji. Większość ziem przedrozbiorowych Prus Królewskich znalazło się w prowincji Prusy Zachodnie ze stolicą w Gdańsku (1878 r.). Prowincja ta dzieliła się na dwie rejencje: Gdańską i Kwidzyńską. Natomiast powiaty bytowski, lęborski, miasteczki, słupski i sławieński pozostały w prowincji Pomorze, wchodząc w skład rejencji koszalińskiej. Dalszy proces dezintegracji regionu nastąpił po wejściu w życie traktatu wersalskiego. Na mocy jego postanowień znaczna część byłych Prus Królewskich z Kociewiem i częścią Kaszub znalazła się w granicach państwa polskiego. Jednocześnie utworzono autonomiczne Wolne Miasto Gdańsk (wraz z Sopotem oraz fragmentami powiatów wejherowskiego, tczewskiego, malborskiego, kościerskiego i kartuskiego – całość o powierzchni 1893 kilometrów kwadratowych). W Gdańsku, na półwyspie Westerplatte, powstała polska enklawa – Wojskowa Składnica Tranzytowa (1926 r.). W dniu 1 września 1939 r. została zaatakowana przez nazistowskie Niemcy. Miejsce to wraz z zachowanymi materialnymi świadkami siedmiodniowej obrony polskiej załogi jest symbolem początku II wojny światowej. W okresie międzywojennym brak dostępu Polski do portu morskiego zaowocował budową w niewielkiej kaszubskiej wsi Gdynia własnego portu (od 1922 r.). Wraz z dynamicznym napływem ludzi oraz szybkim rozwojem handlu w ciągu kilkunastu lat powstało ponad 120-tysięczne miasto (1938 r.). Z tego okresu zachowało się zaprojektowane w latach 1926–1928 (a także w latach 1936–1938) modernistyczne Śródmieście wraz z wybitnymi dziełami architektury oraz z cennymi przykładami budynków przemysłowych w porcie.

Po zakończeniu II wojny światowej cały omawiany obszar znalazł się w granicach państwa polskiego. Na podstawie decyzji wielkich mocarstw zawartej w Poczdamie, ludność niemiecką (głównie z terenu dawnego Wolnego Miasta Gdańska, Żuław Wiślanych oraz Kaszub) przesiedlono do Niemiec. Zbyt uproszczona, schematyczna i pośpieszna weryfikacja narodowościowa skutkowałą deportacją za Odrę nie tylko Niemców, ale również całych grup etnicznych nienastawionych wrogo do nowej władzy (Słowińców, menonitów) oraz części ludności autochtonicznej – głównie Kaszubów. Ich miejsce zajęli przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i Polski centralnej. Brak poczucia stabilizacji oraz związku emocjonalnego z nowym miejscem zamieszkania skutkowałą utratą wielu cennych zabytków. Proces ten trwał przez wiele dekad, dopiero trzecie pokolenie w znacznym stopniu identyfikuje się z dziedzictwem kulturowym swojego otoczenia i regionu.

Omówione wydarzenia historyczne oraz zachowane przykłady historycznych układów przestrzennych i form architektonicznych, w kontekście charakterystycznych dla tej części Polski warunków naturalnych, pozwalają na wyróżnienie kilku typów krajobrazu kulturowego na tle występujących regionów kulturowych:

- Kaszuby Północne (północna część powiatu bytowskiego oraz powiaty: słupski, lęborski, wejherowski i pucki), Powiśle (powiaty: kwidzyński, malborski i sztumski) i Kociewie (wschodnia część powiatu starogardzkiego i powiat tczewski) oraz Krajna (głównie południowa część powiatów chojnickiego i człuchowskiego), w których w przeszłości dominowałą wielka własność ziemską, a później ważne procesy gospodarcze (wielka reforma agrarna w XIX w.); ich efektem są kompleksy dawnych majątków junkierskich, które po wojnie przekształcone zostały w PGR;

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- Kaszuby (powiaty: bytowski, kartuski, kościerski oraz północna część chojnickiego) i Kociewie (przede wszystkim zachodnia część powiatu starogardzkiego), gdzie ze względu na ubogą glebę, historyczne procesy społeczno-ekonomiczne, dominujące osadnictwo o charakterze samoradnym, zachowały się wsie tradycyjne, choć z licznymi wybudowaniami oraz wsie „ulicówki”, będące efektem akcji osadniczych;
- Żuławy i Dolina Wisły, gdzie występują charakterystyczne: domy podcieniowe, pozostałości architektury menonickiej, zabytkowe wiatraki (Drewnica, Palczewo, Tczew) oraz system polderów, rowów melioracyjnych, kanałów z przepustami, groblami, śluzami, stacjami pomp, przepompowniami, mostami (zwodzonymi, obrotowymi) i innymi urządzeniami hydrotechnicznymi; obszar ten charakteryzuje się regularnymi układami wsi, co jest ściśle związane z układem hydrograficznym; zauważalne jest nieracjonalne gospodarowanie istniejącymi strukturami osadniczymi tego terenu⁴²;
- strefa nadmorska, gdzie zlokalizowane są latarnie morskie wraz z towarzyszącą zabudową oraz historyczne wsie rybackie z przystaniami rybackimi, a na obszarach położonych nad jeziorami Gardno i Łebsko zabudowa wiejska Słowińców.

4.1. Zabytki wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO

Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO zawiera najcenniejsze miejsca i obiekty zabytkowe położone na terenie całego świata. Po raz pierwszy została ogłoszona w 1978 r. Wcześniej, w 1972 r., Konferencja Generalna ONZ podjęła rezolucję w sprawie uruchomienia międzynarodowego systemu ochrony światowej spuścizny kulturalnej i naturalnej. Wówczas przyjęto Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, w której zdefiniowano pojęcie dziedzictwa kulturalnego. Obejmuje ono:

- zabytki – dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe, dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Wpis na listę oznacza nie tylko prestiż, ale przede wszystkim zobowiązanie państwa, właściciela oraz społeczności lokalnej, do stałej opieki nad miejscem i zapewnienie mu właściwej ochrony.

Obecnie na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO znajduje się 17 wpisów obejmujących miejsca i obiekty zabytkowe położone na terenie Polski, w tym jedno z obszaru województwa pomorskiego – **zamek krzyżacki w Malborku** (wpisany w 1997 r.). Ten znakomity przykład średniowiecznego zamku ceglanego o funkcji obronno-rezydencjonalnej, którego początki budowy sięgają XIII w. w czasach nowożytnych popadł w ruinę. Na przełomie XIX i XX w. przeprowadzono jego gruntowną restaurację. W wyniku tego procesu wypracowywano nowoczesne

⁴² Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2016-19, s. 19.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

metody badań naukowych oraz teorii i praktyki konserwatorskiej. Następnie, po poważnych zniszczeniach w czasie II wojny światowej, na podstawie szczegółowej dokumentacji opracowanej przez jego wcześniejszych konserwatorów, zamek został ponownie odrestaurowany. Prowadzone w nim do dzisiaj prace są kontynuacją podjętych dawniej badań oraz świadectwem ewolucji nowoczesnej myśli konserwatorskiej.

W chwili obecnej czynione są starania o kolejne wpisy na tę prestiżową listę z obszaru województwa pomorskiego:

- **Stocznia Gdańska – miejsce narodzin „Solidarności” i symbol upadku żelaznej kurtyny w Europie.** Wniosek aplikacyjny złożony przez Rząd RP w styczniu 2020 r. dotyczy obszaru obejmującego zasadnicze części historycznych zespołów dawnej Stoczni Cesarskiej i Stoczni Schichaua, Plac Solidarności wraz z Pomnikiem Poległych Stoczniovców Grudnia 1970 r., Bramę nr 2 Stoczni Gdańskiej oraz budynek „Sala BHP” – procedura niezakończona.
Stocznia Gdańska - jako miejsce narodzin Solidarności jest symbolem idei solidarności narodów, która miała decydujące znaczenie dla upadku systemu komunistycznego w Środkowej Europie i zakończenia podziału świata na dwa wrogie obozy;
- **Wczesnomodernistyczne centrum Gdyni.**
Wniosek aplikacyjny został złożony przez Rząd RP w lutym 2023 r. i obejmuje położone na terenie śródmieścia miasta wszystkie główne elementy spójnego przestrzennie i wyrazistego w swym układzie wczesnomodernistycznego założenia z lat 1926-1939 – w trakcie procedowania.
W uzasadnieniu podkreślono, że miejsce to ukazuje znaczącą wymianę wartości kulturowych i społecznych oraz przełom w dziedziny rozwoju architektury i urbanistyki, jaki zachodził w latach 20. i 30. XX wieku, kiedy rodziła się nowa koncepcja budynku.

Jednocześnie władze miasta Sopotu wraz z zagranicznym partnerem rozpoczęły działania na rzecz wpisu na listę światowego dziedzictwa charakterystycznej dla basenu Morza Bałtyckiego zabudowy kurortowej. Starania te poprzedzone zostaną przygotowaniem dokumentacji o uzyskanie statusu Pomnika Historii, a następnie zgłoszeniem do Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO o wpis na Listę informacyjną (Tentative List).

4.2. Zabytki uznane przez Prezydenta RP za Pomniki Historii

Pomniki Historii to miejsca, które ze względu na szczególną wartość i znaczenie dla polskiej kultury narodowej, z uwagi na reprezentowane wartości oraz piękno otaczającego je krajobrazu, zasługują na szczególną uwagę i ochronę.

Lista pomników historii została utworzona 30 lat temu, w 1994 r. Obecnie liczy 131⁴³ zespołów i obiektów położonych na obszarze całej Polski. Na terenie województwa pomorskiego status pomnika historii uzyskało 9 miejsc (w tym 5 z terenu Gdańska):

- Gdańsk – miasto w zasięgu obwarowań XVII w. – uznany za pomnik historii Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r.⁴⁴ (Granica wpisu obejmuje historyczne dzielnice Gdańska: Główne Miasto, Stare Miasto, Ołowiankę, Spichlerze, Długie Ogrody, Dolne Miasto, Stare Przedmieście, Biskupią Górkę, Nowe Ogrody i Grodzisko, w granicach wyznaczonych przez wybudowane w XVII wieku obwarowania. Celem ochrony tego obszaru jest:

⁴³ Stan na 4.12.2024 r., źródło: <https://nid.pl/pomniki-historii/>.

⁴⁴ M. P. z 1994 r., Nr 50 poz. 415.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

„zachowanie, ze względu na wartości historyczne, przestrzenne, architektoniczne oraz wartości niematerialne, XVII-wiecznego zespołu miejskiego Gdańska”⁴⁵.

- Malbork – zespół zamku krzyżackiego – uznany za pomnik historii Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r.⁴⁶. Wpisem objęty został zabytkowy obszar zespołu zamku krzyżackiego, usytuowany pomiędzy rzeką Nogat, Kanałem Juranda, ulicami Piastowską i Starościńską oraz murem ograniczającym fosę po południowo-wschodniej stronie Zamku Wysokiego. Zamek w Malborku jest jednym z najznakomitszych przykładów średniowiecznej architektury obronno-rezydencjonalnej w Europie.
- Gdańsk – Pole Bitwy na Westerplatte – uznane za pomnik historii Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 sierpnia 2003 r.⁴⁷. Wpisem został objęty obszar dawnej Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Półwyspie Westerplatte wraz z obiektami: wartownią nr 1, wartownią nr 3, koszarami-wartownią nr 6, placówką „Fort”, placówką „Elektrownia”, placówką kaprała Szamlewskiego, bunkrem i wieżą obserwacyjną. Teren tworzy niepowtarzalny zespół architektoniczno-krajobrazowy, symboliczny i niezwykle ważny dla dziedzictwa narodowego. Celem jego ochrony jest: „zachowanie unikatowych wartości historycznych, przestrzennych, materialnych i niematerialnych symbolizujących heroizm i waleczność żołnierza polskiego w okresie II wojny światowej – największej z wojen XX wieku”⁴⁸. Obszar Westerplatte jest miejscem pamięci, przypominającym dzień wybuchu II wojny światowej oraz jest jednym z najważniejszych symboli obrony ideałów wolności o wybitnym znaczeniu uniwersalnym.
- Pelplin – zespół pocystersko-katedralny – uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 23 kwietnia 2014 r.⁴⁹. Granica wpisu obejmuje historycznie ukształtowaną przestrzeń zespołu, z bazyliką katedralną pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, klasztorem, zespołem nowicjatu i infirmerii, zespołem kościoła filialnego pod wezwaniem Bożego Ciała, klasztorными zabudowaniami gospodarczymi, zespołem pałacowo-parkowym biskupa, zespołem kanonii i sufraganii oraz XIX- i XX-wiecznymi zabudowaniami Wyższego Seminarium Duchownego. Zespół cechują wyjątkowe wartości historyczne i artystyczne oraz autentyczność kompozycji przestrzennej i substancji zabytkowej, zaś bazylika katedralna pw. Najświętszej Maryi Panny jest jedną z najwspanialszych i najbardziej monumentalnych budowli sakralnych gotyku ceglanego w Polsce.
- Gdynia – historyczny układ urbanistyczny śródmieścia – uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 23 lutego 2015 r.⁵⁰. Wpisem objęty został obszar ukształtowany w okresie dwudziestolecia międzywojennego obejmujący część centrum Gdyni. Zespół zabytkowy wyróżnia dobry stan zachowania – autentyczność w zakresie rozplanowania urbanistycznego i zabudowy, a także utrzymanie pierwotnych funkcji użytkowych oraz nazewnictwa ulic, placów i budynków.
- Gdańsk-Oliwa – zespół pocystersko-katedralny – uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 listopada 2017 r.⁵¹. Granica wpisu obejmuje historycznie ukształtowaną

⁴⁵ Ibidem, § 2.

⁴⁶ M. P. z 1994 r., Nr 50 poz. 420.

⁴⁷ Dz. U. z 2003 r., Nr 148 poz. 1448.

⁴⁸ Ibidem, § 2.

⁴⁹ Dz.U. 2014, poz. 614.

⁵⁰ Dz.U. 2015, poz. 356.

⁵¹ Dz.U. 2017 r., poz. 2277.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

przebiegała pod kościołem klasztornym, obecnie archikatedrą pod wezwaniem Trójcy Świętej, skrzydłami klasztornymi skupionymi wokół wirydarza, murem klasztornym, szafarnią, Starym i Nowym Pałacem Opatów, klasztornymi budynkami gospodarczymi, Domem Bramnym, kościołem parafialnym pod wezwaniem św. Jakuba, oranżerią, ogrodem i jest ograniczony fragmentem ulicy Opackiej i alei Grunwaldzkiej, ulicą Opatów Jacka Rybińskiego, fragmentem Starego Rynku Olińskiego, ulicą Cystersów. Celem ochrony zespołu jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, artystyczne, naukowe – materialne i niematerialne, oraz autentyczność i integralność, najstarszego na Pomorzu Gdańskim opactwa, świadka ważnych wydarzeń z historii Polski.

- Gdańsk – twierdza Wisłoujście – uznana za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 20 kwietnia 2018 r.⁵². Granica wpisu obejmuje latarnię morską, wieniec z działobitnią i domkami, Fort Carré, budynek koszar, Szaniec Wschodni z fosą oraz rawelin Szańca Wschodniego. Jest jedynym historycznym morskim założeniem obronnym na całym wybrzeżu Morza Bałtyckiego, zaliczanym do najwybitniejszych dzieł architektury militaris, unikatowym pod względem lokalizacji, układu przestrzennego oraz zastosowanych rozwiązań. Jest też znakomitą przykładem rozwoju na przestrzeni ponad czterech stuleci sztuki fortyfikacyjnej Północnej Europy wykorzystującym europejskie zdobycze sztuki fortyfikacyjnej poszczególnych epok i najlepsze rozwiązania inżynierskie szkoły włoskiej i holenderskiej.
- Kwidzyn – zespół katedralno-zamkowy – uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 20 kwietnia 2018 r.⁵³. Granica wpisu obejmuje historycznie ukształtowaną przestrzeń z katedrą (obecnie konkatedrą) pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty, zamkiem wraz z elementami architektury obronnej. Posiada unikatowe wartości architektoniczne i zabytkowe. Jest jednym z najbardziej imponujących zabytków architektury gotyckiej w Polsce z monumentalnym, najokazalszym w kraju gdańskim (danskerem). To jedyne na terenie Polski, tak uformowane przestrzennie oraz jednorodne założenie średniowieczne łączące funkcje sakralne, rezydencjonalne i obronne o unikatowych w skali europejskiej rozwiązaniach architektonicznych.
- Gdańsk – Stocznia Gdańska, miejsce narodzin Solidarności – uznana za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 10 grudnia 2018 r.⁵⁴. Granica wpisu obejmuje Plac Solidarności wraz z Pomnikiem Poległych Stoczników Grudnia 1970 r. i murem z tablicami inskrypcyjnymi, Bramę nr 2 Stoczni Gdańskiej, budynek Sali BHP, a także teren oraz zabytkowe budynki i budowle zespołu dawnej Stoczni Cesarskiej. Zabytkowy zespół przestrzenny ma wybitne znaczenie dla historii Polski, Europy i świata. Jest symbolem powstania Solidarności, pokojowego ruchu walczącego o wolność i demokrację oraz początkiem procesu jednoczenia Europy. Przestrzeń placu oraz towarzyszące obiekty stanowią świadectwo wydarzeń związanych z procesem wyzwolenia się naszego kraju z okowów komunizmu i walki o demokrację. Kluczową dla tego miejsca jest bardzo wysoka wartość historyczna i symboliczna. Dodatkowo znaczenie miejsca podnosi duża wartość przestrzenna kompozycji placu, a także artystyczna, obejmująca rozwiązania plastyczne Pomnika Poległych Stoczników Grudnia 1970 r. oraz towarzyszących elementów. Jest to miejsce pamięci o unikatowej wartości niematerialnej związanej z

⁵² Dz.U. 2018 r., poz. 1008.

⁵³ Dz.U. 2018, poz. 930.

⁵⁴ Dz.U. 2018, poz. 2506.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

najistotniejszymi historycznymi wydarzeniami współczesnej Polski, odwiedzane przez najważniejsze postacie świata polityki i kultury przełomu XX/XXI w.

4.3. Znak Dziedzictwa Europejskiego

Znak Dziedzictwa Europejskiego to specjalne wyróżnienie Komisji Europejskiej dla miejsc i wydarzeń, które tworzą ducha europejskiej kultury i rozwoju społecznego. Dnia 19 grudnia 2014 r. wyróżnienie to przyznano historycznej Stoczni Gdańskiej (Sala BHP, brama nr 2, plac Solidarności z pomnikiem Poległych Stoczniovców oraz Europejskie Centrum Solidarności). Wyróżnienie to w polskich warunkach prawnych ma charakter wyłącznie prestiżowy, jednakże nobilitacja ta stanowi istotny wyróżnik miejsca, a na tle dziedzictwa europejskiego oraz wzmacnia jego znaczenie symboliczne.

4.4. Zabytki wpisane do rejestru zabytków**4.4.1. Zabytki nieruchome (księga rejestru A)**

Podstawową prawną formą ochrony jest wpis danego zabytku do rejestru zabytków na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków. Rejestr na terenie województwa pomorskiego prowadzony jest przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na obszarze województwa pomorskiego znajduje się 3782 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków pod 2088 numerami, co stanowi około 4,72% zasobu krajowego⁵⁵.

Najwięcej obiektów położonych jest w Gdańsku (911 obiektów, 24,09 % w regionie), a także w powiatach starogardzkim (276 obiektów, 7,3%), w Słupsku (264 obiekty, 6,98%), tczewskim (245 obiektów 6,48%) i kwidzińskim (219 obiektów 5,79%). Wyróżniającą się pozycją Gdańska na tle regionu pod względem liczby zabytków wpisanych do rejestru związana jest z historyczną oraz obecną rangą miasta jako wiodącego w regionie ośrodka kultury, nauki i sztuki. Najmniej obiektów zabytkowych znajduje się w powiatach człuchowskim (65 obiektów 1,72%) i lęborskim (53 obiekty, 1,40%). Zasadniczymi przyczynami zróżnicowania nasycenia zabytków wpisanych do rejestru jest zachowanie miejskich zespołów zabudowy np. w Kwidzynie, Starogardzie Gdańskim (wraz z największymi w regionie zespołami – Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Kocborowie oraz Stada Ogierów), w gminie Gniew – zachowanie zespołów pałacowo- i dworsko-parkowych, a także peryferyjność położenia względem Gdańska.

W 2017 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)⁵⁶ stanowiące jedną z 16 części Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce.

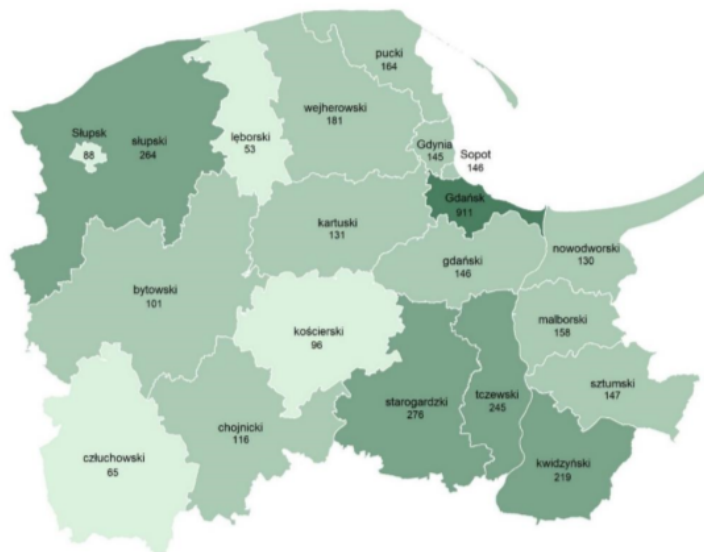
⁵⁵ Dane według stanu na dzień 3.10.2024 r., Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://dane.gov.pl/institution/64,narodowy-instytut-dziedzictwa>. Ilość zabytków wpisanych do rejestru nie jest tożsama z ilością wydanych decyzji administracyjnych, bowiem w ramach jednej decyzji może być wpisany zespół kilku lub nawet kilkudziesięciu obiektów zabytkowych.

⁵⁶ Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C), T. Błyskosz, K. Babnis, B. Dygulska, D. Hryszkiewicz-Kahlau, T. Lebień-Gruda, Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział Terenowy w Gdańsku, Warszawa 2017, <https://nid.pl/>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Raport powstał na podstawie całościowych informacji dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych⁵⁷. W niniejszym dokumencie posłużono się zaktualizowanymi danymi pozyskanymi z Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Śród całego zasobu zabytków nieruchomych położonych na terenie regionu najczęściej występuje budynków mieszkalnych (1061 obiektów; 28,05% zasobu w regionie), sakralnych (504; 13,33%), a także użyteczności publicznej 326; 8,62%). Stwierdzono również występowanie 186 zabytków obronnych, co w skali regionu jest niewielkim wynikiem (4,92%), jednak stanowi aż 11,75% zasobu krajowego. Najmniej w województwie pomorskim jest obiektów zaliczonych do grupy małej architektury (32), a także zabytków komunikacyjnych (48).

Ryc. 1. Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych w podziale na powiaty (stan na 3.10.2024 r.)⁵⁸.

Z grupy budynków mieszkalnych wpisanych do rejestru zabytków najczęściej znajduje się na terenie Gdańska (264), co razem stanowi aż 25,58% zasobu w regionie. Znaczna część zasobu położona jest na terenie Śródmieścia i związana jest z dziełem odbudowy ze zniszczeń po II wojnie światowej (kamienice), a także obejmuje zespół kamienic mieszczańskich oraz willi położonych na terenie dzielnic Wrzeszcz i Oliwa. Najmniej budynków mieszkalnych zanotowano w powiatach człuchowskim (3), lęborskim (6) i sztumskim (7). Przyczyną tego stanu jest peryferyjność położenia

⁵⁷ Raport przewidziano do aktualizacji w kolejnych latach. Dotychczas nie przeprowadzono ponownej weryfikacji terenowej. NID prowadzi aktualizację danych jedynie w ograniczonym zakresie wynikającym z danych pozyskanych od Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków oraz z MKiDN.

⁵⁸ Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://dane.gov.pl/institution/64,narodowy-instytut-dziedzictwa>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

względem Gdańska. Mała liczba zamków (14) nie wpływa negatywnie na ocenę całości zasobu zabytkowego regionu. Obiekty te, najczęściej monumentalne (Malbork, Kwidzyn, Człuchów, Bytów, Gniew), posiadają bardzo wysoką wartość i stanowią jeden z najbardziej charakterystycznych elementów dziedzictwa regionu związany z obecnością na tym terenie zakonu krzyżackiego. Szczegółowe dane przedstawia poniższa tabela.

	urbanistyka	sakralne	obronne	przemysłowe	gospodarcze	mieszkalne	dwory i pałace	użyteczność publiczna	komunikacja	cmentarze	zieleni	mała architektura	inne	suma
pomorskie	57	504	186	225	303	1061	330	326	48	119	296	32	295	3782

Tabela 2. Zabytki nieruchome na terenie województwa pomorskiego w podziale według funkcji pierwotnej (stan na 3.10.2024 r.).⁵⁹

Wśród zabytków podzielonych ze względu na czas ich powstania najwięcej występuje budowli powstałych w XIX w. (1489 obiektów; 4,33% zasobu krajowego). Największe nasycenie znajduje się w Gdańsku (275), w którym obiekty te reprezentowane są przez liczne kamienice mieszczańskie i wille położone na terenie dzielnic Wrzeszcz i Oliwa.

Duży udział procentowy występuje również wśród zabytków powstałych w XX w. (930 obiektów; 5,74% zasobu krajowego). Najwięcej z nich znajduje się na terenie Gdańska (205) oraz w Gdyni (118). Podobnie jak wskazano wyżej, wysoki udział obiektów położonych na terenie Gdańska wynika z dużego nasycenia obiektami wpisanymi do rejestru w skali regionu. Natomiast duża liczba gdańskich zabytków związana jest z powstaniem oraz dynamicznym rozwojem miasta i portu w I połowie XX w. (od 1922 r.). Na zasób ten w szczególności składają się wybitne dzieła architektury modernistycznej oraz budynki przemysłowe w porcie.

Na terenie regionu występuje również duża liczba budowli powstałych w XVI–XVIII w. (759 obiektów; 4,22% zasobu krajowego). Najwięcej spośród nich znajduje się w Gdańsku (203), co związane jest okresem największej świetności miasta, jaki przypadał na przełom XVI/XVII w. Najmniej jest na terenie Sopotu (2) i Gdyni (6), co wynika z krótkiej metryki obu miast. Niewiele natomiast występuje obiektów zabytkowych powstałych od połowy XIII do XV w. (350 obiektów; 8,33% zasobu krajowego). Wśród nich najwięcej odnotowano w Gdańsku (89), a dominują budowle sakralne – kościoły farne i klasztorne oraz średniowieczne obwarowania z bramami miejskimi. Brak jest średniowiecznych obiektów na terenie Sopotu oraz powiatu wejherowskiego.

Najmniej w regionie występuje zabytków powstałych do połowy XIII w. Z tego okresu zachowało się jedynie 28 obiektów, co stanowi 4,47% zasobu krajowego. W grupie najstarszych obiektów najwięcej zlokalizowanych jest na terenie Gdańska (6) oraz powiatu tczewskiego, co związane jest z występowaniem zabytkowych zespołów poklasztornych Cystersów w Oliwie i Pelplinie.

⁵⁹ Źródło: NID, <https://dane.gov.pl/institution/64,narodowy-instytut-dziedzictwa>.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

powiat	do poł. XIII w.	poł XIII-XV w.	XVI-XVIII w.	XIX w.	XX w.	nieznany	razem
bytowski	0	3	42	45	9	2	101
chojnicki	1	6	12	54	30	13	116
człuchowski	0	5	29	20	7	4	65
Gdańsk	6	89	303	275	205	33	911
gdański	0	16	32	68	17	13	146
Gdynia	1	4	6	11	118	5	145
kartuski	1	10	21	55	40	4	131
kościerski	0	6	12	26	44	8	96
kwidzyński	1	21	32	55	64	46	219
lęborski	1	2	12	17	16	5	53
malborski	2	28	12	76	33	7	158
nowodworski	0	13	21	60	34	2	130
pucki	2	13	27	71	41	10	164
Słupsk	0	8	8	41	30	1	88
słupski	0	12	54	167	17	14	264
Sopot	0	0	2	58	80	6	146
starogardzki	3	23	14	167	53	16	276
sztumski	1	33	24	66	13	10	147
tczewski	6	58	40	97	28	16	245
wejherowski	3	0	56	60	51	11	181
województwo	28	350	759	1489	930	226	3782
Polska (całość zasobu)	626	4204	17979	34408	16205	5944	79366
udział woj. w kraju (%)	4,47	8,33	4,22	4,33	5,74	3,80	4,77

Tabela 3. Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych w podziale według chronologii powstania (stan na 3.10.2024 r.)⁶⁰.

W grupie zabytków podzielonych ze względu na materiał/konstrukcję, z którego zostały wzniesione, najwyższym udziałem procentowym odznaczają się budowle ceglane (2517 obiektów; 5,28% zasobu krajowego). Na zasób ten w szczególności składają się zabytki architektury sakralnej (świątynie, mury cmentarne), budowle obronne: zamki, ciągi murów wraz z bramami i basztami, fortyfikacje nowożytne, a także kamienice mieszczańskie oraz budynki użyteczności publicznej (ratusze). Najwięcej z nich znajduje się w Gdańsku (680). Duży udział procentowy występuje również wśród zabytków drewnianych (190 obiektów; 3,49% zasobu krajowego). Największa liczba tego typu budowli notowana jest na terenie powiatu nowodworskiego (52), na pozostałym obszarze ich liczba nie przekracza kilkunastu obiektów na powiat. Tak duże nasycenie na terenie jednego powiatu

⁶⁰ Źródło: NID, <https://dane.gov.pl/institution/64,narodowy-instytut-dziedzictwa>.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

związane jest z dobrym rozpoznaniem charakterystycznych dla tego terenu drewnianych domów żuławskich: domów podcieniowych, budynków mieszkalnych zagród holenderskich, domów gburskich i zagrodników, a także w domów mieszczańskich na terenie Nowego Dworu Gdańskiego.

powiat	cegiane	kamienne	drewniane	mur pruski	szachulcowe	żelbetonowe	betonowe	metalowe	ziemne	nieznane	razem
bytowski	38	3	15	7	16	0	0	0	0	2	81
chojnicki	60	5	4	0	1	0	0	0	0	18	88
człuchowski	20	4	7	12	4	0	0	0	0	4	51
Gdańsk	680	4	21	0	26	1	26	16	21	7	802
gdański	91	6	8	2	7	0	0	0	0	0	114
Gdynia	106	1	0	0	1	9	4	2	0	1	124
kartuski	85	7	5	1	6	0	1	0	0	1	106
kościerski	53	1	7	0	1	0	4	0	0	2	68
kwidzyński	144	3	7	0	2	0	0	0	0	32	188
lęborski	33	1	1	1	5	0	0	0	0	1	42
malborski	254	0	14	3	3	0	0	2	0	0	276
nowodworski	47	0	52	1	7	0	5	2	0	195	309
pucki	75	5	6	0	15	0	14	1	1	0	117
Słupsk	75	0	0	0	1	0	0	1	0	9	86
słupski	120	3	6	2	51	0	0	1	0	2	185
Sopot	93	4	14	0	0	0	0	1	0	4	116
starogardzki	195	10	13	0	2	0	0	0	3	1	224
sztumski	77	4	2	0	1	0	0	0	0	4	88
tczewski	168	2	6	0	4	0	0	0	0	3	183
wejherowski	103	9	2	0	7	0	1	0	0	2	124
województwo	2517	72	190	29	160	10	55	26	25	283	3367
Polska (całość zasobu)	47660	4561	5443	259	852	211	733	363	265	2867	63214
udział %	5,28	1,58	3,49	11,20	18,78	4,74	7,50	7,16	9,43	9,87	5,33

Tabela 4. Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych w podziale według materiału/konstrukcji (stan na 3.10.2024 r.)⁶¹.

Na obszarze województwa znajduje się również duża liczba budowli powstałych w konstrukcji szachulcowej (160 obiektów, co stanowi aż 18,78% zasobu krajowego). Do niej należy dodać również 29 obiektów wykonanych z tzw. „muru pruskiego” (11,20% zasobu krajowego). W XVIII i XIX w. te dwa typy budownictwa były dominującym elementem krajobrazu wiejskiego na Kaszubach oraz dla terenów położonych wzdłuż pasa nadmorskiego, w tym także nadmorskich uzdrowisk. Najwięcej z nich znajduje się w powiecie słupskim (razem 53), w Gdańsku (26) oraz powiecie bytowskim (razem 23).

⁶¹ Z wyłączeniem układów urbanistycznych, źródło: NID, <https://dane.gov.pl/institution/64,narodowy-instytut-dziedzictwa>.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Zespoły urbanistyczne i ruralistyczne

Ważny składnik zasobu zabytkowego województwa stanowią układy urbanistyczne i ruralistyczne (62). Najwięcej z nich występuje w Trójmieście. Do najbardziej charakterystycznych i znanych należą: układ urbanistyczny miasta Gdańska w obrębie nowożytnych fortyfikacji, układ urbanistyczny Starej Oliwy wraz z zespołem Potoku Oliwskiego, układ urbanistyczno-krajobrazowy Sopotu oraz historyczny układ urbanistyczny śródmieścia Gdyni. Do pozostałych zabytkowych układów urbanistycznych miast lokowanych w średniowieczu należą: Bytów, Chojnice, Czluchów, Gniew, Kościerzyna, Kwidzyn, Nowy Staw, Lębork, Malbork, Prabuty, Puck, Słupsk, Skarszewy, Starogard Gdański, Sztum, Tczew oraz w okresie nowożytnym Wejherowo.

Układy ruralistyczne reprezentują wsie żuławskie: Żuławki i Drewnica (gm. Stegna), wsie rybackie: Jastarnia, Bór, Kuźnica (m. Jastarnia), Orłowo (m. Gdynia), Krynica Morska, wsie przyklasztorne Żukowo i Kartuzy oraz pozostałe historyczne układy wsi: Trąbki Wielkie, Góra (dawna Góra Pomorska, gm. Wejherowo), Nowa Wioska (gm. Gardeja), Oksywie, Wielki Kack (m. Gdynia), Mechowo (gm. Puck), Wdzydze Tucholskie, Wiele, Przytarnia (gm. Karsin), Juszki, Wąglikowice (gm. Kościerzyna), Św. Wojciech (m. Gdańsk), Osiek, Karwieńskie Błota I i II (gm. Krokowa), Swołowo, Bruskowo Wielkie, Wodnica, Niestkowo, dawna osada rybacka w Ustce.

Dzieła architektury sakralnej i budownictwa mieszkalnego

Na terenie województwa pomorskiego znajdują się:

- 504 zabytki sakralne, wśród których do szczególnie cennych należą: zespoły kościelno-klasztorne – m.in. pocysterskie w Oliwie, Pelplinie, Żarnowcu, franciszkański w Gdańsku, ponorbertański w Żukowie, pojezuickie w Gdańsku - Starych Szkotach i w Chojnicach, pokartuski w Kartuzach; duże kościoły gotyckie – w Gdańsku (m.in. Bazylika Mariacka), Tczewie, Gniewie, Chojnicach, Pucku; zespoły kalwaryjne w Wejherowie i w Wielu;
- 14 zamków lub ich pozostałości (zakładanych przez zakon krzyżacki) – do największych należą zamki w: Malborku, Kwidzynie, Sztumie, Bytowie, Gniewie, Czluchowie, Starej Kiszewie i Słupsku;
- 330 pałaców i dworów, a wśród nich m.in.:
 - pałace: barokowy w Krokowej, klasycystyczny w Sasinie oraz duża grupa neostylowych pochodzących z XIX w. i przełomu XIX/XX w.: Przebendowskich w Wejherowie, Wiechertów w Starogardzie Gdańskim, w Rzućwie, Nowej Wsi Rzecznej, Sucuminie, Chynowie, Wolinie, Cecenowie, Górzynie, Damnicy, Warcinie, Pałac Opatów w Oliwie, Pałac Sierakowskich w Waplewie Wielkim;
 - dwory: XVIII-wieczny szkieletowy w Mirachowie, dwory w Będominie, w Sikorzynie;
- 1061 obiektów mieszkalnych (kamienice z oficynami, wille, domy, chałupy, chaty), będące najliczniejszą grupą zabytków występującą w krajobrazie; należą do niej specyficzne dla regionu domy podcieniowe (np. Lipce, Koszwały, Miłocin, Trutnowy, Orłowo, Marynowy), domy konstrukcji ryglowej tzw. „Krainy w Kratę” oraz obiekty mieszkalne powstałe w różnych okresach historycznych, z przewagą wybudowanych w 2 połowie XIX w. i w XX w.

Dzieła budownictwa użyteczności publicznej

Na terenie województwa pomorskiego znajdują się ciekawe architektonicznie, posiadające dużą wartość zabytkową:

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- ratusze (gotyckie i gotycko-renesansowe – m.in. ratusz Głównego i Starego Miasta w Gdańsku, z XIX/XX w. – w Chojnicach, Kościerzynie, Słupsku, Lęborku);
- zespoły szpitalne i przytułki (Zakład Balneologiczny w Sopocie, Kocborowo, Dom Sierot w Gdańsku itd.);
- szkoły – (np. Wyższa Szkoła Techniczna – obecnie Politechnika Gdańska);
- siedziby cechów, stowarzyszeń, organizacji (np. Dwór Artusa, Dwór Bractwa św. Jerzego, Dom Bractwa Strzeleckiego w Bytowie);
- poczty (np. Słupsk, Gdańsk);
- dworce kolejowe (np. Dworzec Główny w Gdańsku, w Malborku, w Kościerzynie i Kwidzynie);
- hipodrom (Sopot);
- karczmy (np. Trąbki Wielkie).

Dzieła budownictwa obronnego

Dzieła fortyfikacyjne i obronne, najczęściej pochodzące ze średniowiecza i nowożytności: mury miejskie, baszty i bramy (Lębork, Chojnice), zamki lub ich pozostałości (m.in. w: Malborku, Kwidzynie, Sztumie, Bytowie, Gniewie, Człuchowie, Starej Kiszewie i Słupsku), twierdze (m.in. zespół fortyfikacji miejskich Gdańsk, Twierdza Wisłoujście). Ważną grupę stanowią umocnienia nadbrzeżne (w Gdańsku w rejonie Nowego Portu i Brzeźna, w Gdyni oraz na Półwyspie Helskim). Do grupy tej zaliczyć należy również wymienione wyżej zamki założone przez zakon krzyżacki.

Pola bitew, miejsca pamięci i martyrologii

W regionie licznie występują miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne: m.in. Pole bitwy na Półwyspie Westerplatte i Plac Solidarności w Gdańsku. Niezależnie od obszarów wpisanych do rejestru zabytków, do najważniejszych należy zaliczyć były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1939-1945) KL Stutthof w Sztutowie⁶² oraz miejsca martyrologii ludności polskiej na Pomorzu – Piaśnicę i Las Szpegawski.

Cmentarze

Wśród nekropolii województwa pomorskiego można wyróżnić: rzymskokatolickie (np. Lichnowy, Piece, Wielki Garc), ewangelickie (np. Sulmin z kaplicą grobową rodziny Gralath, Bągart, Salino), menonickie (np. Stogi, Cyganek, Stawiec), żydowskie (np. Dzierżoń, Skarszewy-Bączek, Sopot), wojenne (np. Czarne) i wojskowe (np. Gdańsk – cmentarz garnizonowy).

Zabytkowe zespoły zieleni

W zasobie tym znajdują się różnorodne formy zieleni komponowanej, m.in.:

- parki pałacowe (np. Park Oliwski, Charbrowo, Chynowie, Waplewo Wielkie), dworskie (np. Leśna Jania, Sikorzyno, Cierzpice,) oraz miejskie (np. Sopot, Tczew, leśny park kuracyjny w Gdańsku-Stogach, Człuchów – Lasek Luizy);
- ogrody dworskie (np. Tuchomie, Prusowo, Żarnowiec), przywillowe (Sopot, Gdańsk-Wrzeszcz, Gdańsk-Oliwa);

⁶² Ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz.U.2015.2120).

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- aleje (np. Wielka Aleja w Gdańsku, przy zespole latarni Rozewie, w zespole zagrody holenderskiej w Żuławkach, wzdłuż historycznego traktu Krokowa-Żarnowiec-Wierzchucino).

4.4.2. Zabytki ruchome (księga rejestru B)

Na terenie województwa ochroną konserwatorską objęto 7964 zabytki ruchome⁶³.

Największą jej część stanowi wyposażenie i wystrój wnętrz sakralnych, szczególnie kościołów rzymskokatolickich oraz klasztorów. Na te zasoby składają się m.in. ołtarze, witraże, ambony, organy, konfesjonały, chrzcielnice, drzwi z okuciami i zamkami, ławy, świeczniki, malowidła, obrazy, rzeźby, tkaniny oraz inne elementy wystroju wnętrz. Do tej grupy zabytków należą również zegary, dzwony, kielichy, kropielnice, kadzielnice oraz ornaty.

Zabytki ruchome znajdujące się we wnętrzach świeckich to przede wszystkim elementy wyposażenia i wystroju budynków mieszkalnych (dworów, pałaców), użyteczności publicznej (ratuszy, bibliotek), ale również wyposażenie sklepów. Są to m.in. piece, boazerie, okładziny ceramiczne, obrazy i broń, a także ostatnio wpisane do rejestru zabytków: 3 wagony kolejowe, 2 jachty żaglowe, mozaika, malowidła oraz wyposażenie dwóch klatek schodowych. Charakterystyczną grupę zabytków ruchomych stanowią historyczne pojazdy⁶⁴, a także sanie i uprzęże. Najmniejszy zbiór obejmuje prywatne kolekcje (ponad 60 obiektów).

Muzea i kolekcje

Na obszarze województwa pomorskiego funkcjonuje 89 muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z ministrem właściwym do spraw kultury i dziedzictwa narodowego⁶⁵ (8,42 % wszystkich 1057 muzeów w Polsce). Pięć muzeów jest prowadzonych przez MKiDN⁶⁶, jedno przez Ministerstwo Obrony Narodowej⁶⁷, cztery przez Samorząd Województwa Pomorskiego⁶⁸ oraz 14 przez gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego⁶⁹. Jednocześnie 13 tych placówek zostało wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów (10% ze 130 instytucji w rejestrze)⁷⁰. Na uwagę zasługuje liczne oddolne społeczne zaangażowanie na rzecz organizacji niewielkich muzeów prezentujących kolekcje przedstawiające specyfikę subregionu (muzea regionalne) czy walory wybranych elementów dziedzictwa (np. historycznej motoryzacji, przemysłu,

⁶³ Stan na 20.11.2024 r., źródło: WUOZ w Gdańsku.

⁶⁴ W zasobach WUOZ w Gdańsku znajduje się zbiór około 6000 kart ewidencyjnych zabytków techniki, który pomimo drastycznego podwyższenia progu wiekowego na 40 lat kwalifikującego włącznie do ewidencji zabytków ruchomych historycznych aut sukcesywnie rośnie.

⁶⁵ Stan na 29.11.2024 r., źródło: MKiDN, Wykaz muzeów, <https://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/wykaz-muzeow.php>

⁶⁶ Muzeum Narodowe w Gdańsku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku, Muzeum Zamkowe w Malborku, Muzeum Stutthof w Sztutowie. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1939-1945).

⁶⁷ Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni.

⁶⁸ Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Muzeum – Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodory i Izidora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie oraz współprowadzone z Powiatem Wejherowskim Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie.

⁶⁹ Muzeum Gdańska, Muzeum Miasta Gdyni, Muzeum Emigracji w Gdyni, Muzeum Sopotu, Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Rydzkowskiego w Chojnicach, Muzeum Kaszubskie im. Franciszka Tredera w Kartuzach, Muzeum Regionalne w Człuchowie, Muzeum w Łęborku, Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim, Muzeum Ziemi Kościerskiej im. dra Jerzego Knyby w Kościerzynie, Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy w Pucku, Muzeum Miasta Malborka (w organizacji) oraz Muzeum Północnokaszubskie we Władysławowie.

⁷⁰ Muzea, które spełniły wymogi art. 13 ust. 2 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2020 r. poz. 902, z późn. zm), stan na 17.07.2024 r., źródło: MKiDN, Państwowy Rejestr Muzeów, <https://dane.gov.pl/dataset/4345,panstwowy-rejestr-muzeow>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

militariów). W grupie tej jest 49 placówek utworzonych przez osoby fizyczne oraz 16 przez osoby prawne (stowarzyszenia, fundacje, spółki).

Do najcenniejszych i najliczniejszych kolekcji muzealnych nieujętych w rejestrze zabytków, wpisanych do inwentarzy należą zbiory Muzeum Narodowego w Gdańsku, Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku, Muzeum Zamkowego w Malborku, Muzeum Gdańska oraz Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku.

Szczególne znaczenie dla ochrony architektury regionalnej oraz krajobrazów kulturowych województwa pomorskiego mają instytucje zajmujące się promocją i ochroną jego walorów np. Muzeum – Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydżach. Ponadto istotną rolę w przybliżaniu odbiorcom i zachowaniu charakterystycznego budownictwa szachulcowego północno-zachodniej części województwa odgrywają oddziały Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku: Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie i Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, a drewnianego budownictwa delty Wisły Żuławski Park Historyczny.

Działalność muzealną w zakresie dokumentowania, popularyzacji i promocji historii XX w. na terenie regionu o zasięgu krajowym i szerszym prowadzą głównie: Muzeum II Wojny Światowej z oddziałem Muzeum Westerplatte i Wojny 1939, Muzeum Stutthof w Sztutowie z oddziałem Muzeum Piaśnickim w Wejherowie oraz Muzeum Gdańska z Muzeum Poczty Polskiej w Gdańsku i Wartownią Nr 1 na Westerplatte. Szczególną rolę w upowszechnianiu współczesnej historii Polski związanej z powstaniem i działalnością Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” pełni Europejskie Centrum Solidarności. Instytucja prowadzi działalność edukacyjną, naukową, wydawniczą oraz wystawienniczą stanowiąc forum dyskusji na temat praw człowieka i sprawiedliwości społecznej. Drugim podmiotem realizującym działania na rzecz popularyzacji fenomenu i znaczenia „Solidarności” w Polsce i na arenie międzynarodowej jest Instytut Dziedzictwa Solidarności. Jednocześnie Fundacja Promocji Solidarności, opiekun historycznej Sali BHP powołała do życia Muzeum Sali BHP Stoczni Gdańskiej (w organizacji).

Międzynarodowa Lista Programu UNESCO Pamięć Świata

Komitet ds. Światowego Dziedzictwa UNESCO prowadzi (istniejącą od 1997 r.) listę obejmującą najcenniejsze dla rozwoju świata dokumenty i wydawnictwa, na której znajduje się obecnie 496 wpisów, w tym 18 z Polski⁷¹. Umieszczenie na liście nie jest formą ochrony prawnej, ale ważnym dowodem międzynarodowego uznania i promocji.

Z obszaru województwa pomorskiego od 2002 r. na tej prestiżowej liście znajdują się tablice 21 Postulatów Gdańskich z Sierpnia 1980 powstałe podczas strajku w Stoczni Gdańskiej wpisane wraz z kolekcją dokumentów „Narodziny Solidarności – masowego ruchu społecznego”.

Polska Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata

W ramach Programu Pamięć Świata tworzone są rejestry gromadzące obiekty o szczególnym znaczeniu dla poszczególnych krajów lub regionów świata. W 2014 roku w Warszawie powstała Lista

⁷¹ Stan na 10.12.2024 r., źródło: <https://www.unesco.pl/komunikacja-i-informacja/pamiec-swiata/polskie-obiekty-na-liscie-pamieci-swiata/>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata. Dotychczas z obszaru województwa pomorskiego zostały na nią wpisane:⁷²

- Mszał Zakonu Krzyżackiego z Biblioteki Mariackiej w Gdańsku – bogato zdobiony XV-wieczny mszał krzyżacki służący do celów liturgicznych w Kościele Najświętszej Marii Panny w Gdańsku przechowywany w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk (2016),
- dokumenty związane z budową portu w Gdyni (1921-1927), ustawa z 23 września 1922 r. o budowie portu w Gdyni, protokół 93-go posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z 21 sierpnia 1922 r., sprawozdanie stenograficzne z 339 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 23 września 1922 r. dotyczące ustawy o budowie portu w Gdyni, projekty portu z 1924 i 1925 r. oraz księga pamiątkowa z lat 1921–1927 – dotyczą budowy niezależnego, nowoczesnego portu, jako warunku bezpieczeństwa i rozwoju odrodzonego państwa; miejsce przechowywania: Archiwum Akt Nowych i Muzeum Miasta Gdyni (2018),
- dokument Przemysła II z 15 sierpnia 1295 r. z zasobu Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie (2021),
- 5 unikatowych egzemplarzy dzieł Jana Heweliusza (1647-1690) znajdujące się w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk (2021).

4.4.3. Nieruchome zabytki (stanowiska) archeologiczne (księga rejestru C)

Zabytki archeologiczne to zabytki nieruchome, będące powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Przedmiotem ochrony konserwatorskiej są zarówno poszczególne wytwory człowieka – artefakty, czyli indywidualne zabytki ruchome, np. pozyskane w trakcie badań archeologicznych oraz stanowiska archeologiczne – kulturowy kontekst, obszary występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości.

Stanowiska archeologiczne można podzielić na: posiadające własną formę krajobrazową (grodziska, cmentarzyska kurhanowe, niektóre osady) oraz stanowiska płaskie, niewidoczne na powierzchni ziemi (osady, obozowiska, cmentarzyska płaskie szkieletowe i ciałopalne).

Według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa do rejestru zabytków województwa pomorskiego wpisano 562 nieruchomości archeologiczne⁷³, co w skali kraju stanowi 7,18% zasobu archeologicznego objętego tą formą ochrony.

	grodziska	osady obozowiska	cmentarzyska	miejsca produkcji surowca	inne	suma
pomorskie	121	192	229	11	9	562

Tabela 5. Liczba stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków z podziałem na kategorie zabytków (stan na 3.10.2024 r.)⁷⁴.

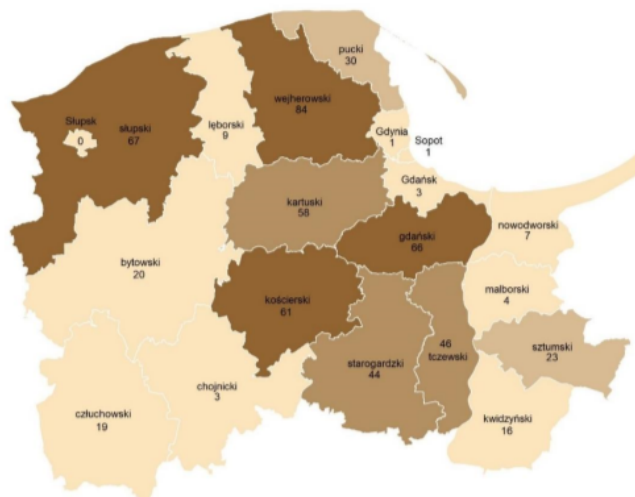
⁷² Stan na 10.12.2024 r., źródło: <https://www.unesco.pl/komunikacja-i-informacja/pamiec-swiata/polskie-objekty-na-liscie-pamieci-swiata/>

⁷³ Stan na 3.10.2024 r., źródło: NID: <https://dane.gov.pl/dataset/94,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-archeologiczne>

⁷⁴ Źródło: NID: <https://dane.gov.pl/dataset/94,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-archeologiczne>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Z tego zasobu 76 uznano za szczególnie cenne (ok. 1% w skali kraju), a są to: grodziska (37 stanowisk), kurhany (21 cmentarzysk i 2 pojedyncze obiekty), cmentarzyska megalityczne i inne cmentarzyska płaskie (po 3 stanowiska), 5 osad, 2 miejsca produkcji surowca oraz miejsce kultu, zespół klasztorny i zamek. Należy zwrócić uwagę, że stanowiska o własnej formie terenowej stanowią prawie 80% szczególnie cennych zabytków województwa pomorskiego.

Ryc. 2 Liczba stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków z podziałem na powiaty (stan na 3.10.2024 r.).⁷⁵

Za szczególnie cenne uznano także stanowiska kurhanowe z kręgami kamiennymi w Odrach (nr rej. 76/C), w Węsiarach nr rej. C1 (d.6/A) i Babim Dole (fragmenty, nr rej. C71 d. 48/A) oraz neolityczną osadę w Rzućwie (st. 1, nr rej. 400/Archeol.). Na obu stanowiskach prowadzono wieloletnie badania archeologiczne. Oba przystosowano dla zwiedzających, istnieją w świadomości społecznej i bez wątpienia należą do najbardziej znanych stanowisk archeologicznych województwa. Kolejnymi szczególnie cennymi stanowiskami są relikty wczesnośredniowiecznego portu w Pucku (st. 1, nr rej. 379/Archeol.) zlokalizowane na dnie zatoki oraz wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bobiecinie na wyspie jeziora Bobiecińskiego Wielkiego (nr rej. A-a-117).

Największa koncentracja obiektów archeologicznych występuje w pobliżu akwenów i cieków wodnych – na Pojezierzu Kaszubskim, wokół Zatoki Puckiej, w Dolinie Dolnej Wisły, wokół jeziora Gardno, w Dolinie Słupi oraz wokół jeziora Charzykowskiego.

Zabytki archeologiczne stanowią zasób szczególny, gdyż przed zbadaniem i odpowiednim wyeksponowaniem często nie funkcjonują w świadomości lokalnych społeczności. Jednocześnie – w szczególności obiekty o własnej formie krajobrazowej (np. grodziska, cmentarze) – posiadają duży

⁷⁵ źródło: NID: <https://dane.gov.pl/pl/institution/64,narodowy-instytut-dziedzictwa>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

potencjał dla rozwoju turystyki. W ostatnich latach został on wykorzystany dla utworzenia nowych produktów turystycznych m.in. w Rzućwie, Owidzu czy Odrach.

4.5. Ewidencja zabytków

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Ewidencję zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków w formie kart ewidencyjnych (art. 22 ust. 2), zaś ewidencję z terenu gmin prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) w formie zbioru kart adresowych zabytków, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4).

Rozpoznanie zasobów, stanu zachowania obiektów zabytków pozwala na wskazanie zagrożeń oraz sposobów reagowania w celu ochrony i powstrzymania degradacji zewidencjonowanych zabytków oraz ich otoczenia. Dlatego obiekty te ujęte zostają w gminnych programach opieki oraz wskazane są do ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków ujętych zostało ponad 33 tysiące zabytków nieruchomych położonych na terenie regionu. Dane obejmujące ten zbiór są na bieżąco weryfikowane przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku. Według stanu na 10.12.2024 r. zaktualizowano 32851 obiektów⁷⁶.

Największa ilość zabytków występuje na terenie największych w regionie ośrodków miejskich: w Gdańsku (7356), Gdyni (1700) i Sopocie (1272), a także w Malborku (965). Najmniej jest w Miastku (31), na terenie gmin: Sulęcyno (31), Kosakowo (32), Krynicy Morskiej (39) oraz gminy Konarzyny (40) i Stężyca (41).

4.6. Własność i mienie Samorządu Województwa Pomorskiego

Pod opieką Samorządu Województwa Pomorskiego pośrednio lub bezpośrednio znajduje się kilkadziesiąt nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków. Własność samorządu stanowią nieruchomości (w tym najliczniejsze to budynki zabytkowego zespołu Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. S. Kryzana w Starogardzie Gdańskim). Zaś na mienie samorządu składają się zabytkowe nieruchomości, z których większość to siedziby muzeów lub instytucje kultury wchodzące w skład tych placówek (w tym obiekty z Kluk i Swołowa).

Jednostki organizacyjne Województwa Pomorskiego realizują również swoje zadania w obiektach zabytkowych użytkowanych na podstawie umowy najmu, dzierżawy, bądź użyczenia. Do takich obiektów należą m.in. Centrum św. Jana (kościół pw. św. Jana w Gdańsku), Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie (Zamek) i Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (Oddział Muzeum Archeologicznego na Zamku w Gniewie).

Ponadto w zasobie jednostek organizacyjnych Samorządu Województwa Pomorskiego znajdują się obiekty wpisane do gminnych ewidencji zabytków. Wśród nich wyróżniają się budowle o wysokich walorach ekspozycyjnych i estetycznych – m.in. gmachy biurowo-administracyjne w Gdańsku: przy ul. Okopowej i Augustyńskiego, czy Szpital św. Wincentego a Paulo na terenie Pomnika Historii w Gdyni.

⁷⁶ Źródło: WUOZ w Gdańsku - wyciągi z wykazu wojewódzkiej ewidencji zabytków prezentowane na stronie: <https://www.ochronazabytkow.gda.pl/wojewodzka-ewidencja-zabytkow/>. Wykazy te nie obejmują gmin wiejskich: Redzikowo, Pachowo i Cewice.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zadaniem własnym Samorządu Województwa Pomorskiego jest m.in. sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, do których tytuł prawny posiada.

Zdecydowana większość tych obiektów znajduje się w dobrym stanie zachowania. Wynika to z faktu, że wiele z nich jest siedzibą instytucji kultury, które w ostatniej dekadzie przeszły gruntowne prace budowlano-konserwatorskie przy wsparciu funduszy europejskich, rządowych, samorządu województwa pomorskiego oraz miejskich (np. oddziały Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku: obiekty Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie, Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, Biały Spichlerz i Czerwony Spichlerz w Słupsku, a także Błękitny Baranek i Piwnica Romańska – oddziały Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, Ratusz Staromiejski – siedziba Nadbałtyckiego Centrum Kultury oraz Stara Apteka stanowiąca część Teatru Wybrzeże). Natomiast dalszego wsparcia w zakresie polepszenia stanu zachowania wymagają obiekty ochrony zdrowia i edukacji.

W 2024 r. do odrestaurowanego w 2019 r. i zaadaptowanego do celów ekspozycyjnych zabytkowego budynku magazynowego – tzw. Białego Spichlerza (z prezentowanymi dziełami sztuki XX w., w tym największą w Polsce kolekcją prac Witkacego) dołączył drugi obiekt – tzw. Czerwony Spichlerz. W historycznych i nowopowstałych wnętrzach oddziału Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku znalazły miejsce przestrzenie dla działań edukacyjnych, biblioteki oraz pracowni konserwatorskiej. Obecnie w głównej siedzibie Muzeum Archeologicznego w Gdańsku przy ul. Mariackiej 25/26 trwają kompleksowe prace remontowe i rewaloryzacyjne.

4.7. Charakterystyczne dla regionu elementy dziedzictwa kulturowego

Czynnikiem wyróżniającym województwo pomorskie spośród pozostałych w kraju jest jego nadmorskie położenie, u ujścia Wisły. Unikatowa kultura materialna regionu została ukształtowana przez wielowiekowe tradycje morskie mieszkańców. Dziedzictwo to wpisuje się w tradycje basenu Morza Bałtyckiego oraz jest świadectwem wzajemnego oddziaływania i przenikania się kultur narodów Północnej Europy. W szczególności są to:

- przykłady dziedzictwa morskiego:
 - latarnie morskie wraz z towarzyszącą zabudową: w Rozewiu (wraz z maszynownią i syrenownią), w Krynicy Morskiej, w Czołpinie (wraz z osadą latarników), Ustce, w Helu, w Gdańsku-Nowym Porcie oraz latarnia Stilo koło Sasina,
 - historyczne wsie rybackie: (Jastarnia, Bór, Kuźnica, Łeba, Ustka, Rewa, Hel), domy rybackie (Hel, Jelitkowo),
 - architektura kurortowa murowana oraz szkieletowa z towarzyszącymi drewnianymi werandami dekorowanymi detalem laubzegowym (Sopot, Krynica Morska, Ustka), kąpieliska,
 - porty (Puck), stocznie (Stocznia Gdańska),
 - zabytkowe jednostki pływające (statki muzea – „Soldek” i „Dar Pomorza”, okręt „Błyskawica”),
 - zabytki polskiego żeglarstwa (np. jachty „Dal” i „Opty”),
 - stanowiska archeologiczne zlokalizowane pod powierzchnią wód Bałtyku,
 - wraki dawnych jednostek pływających leżące na dnie morskim,
- przykłady dziedzictwa rzeczno:

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- elementy doliny Delt Wisły: system polderów, rowów melioracyjnych, kanałów z przepustami, groblami, śluzami, stacjami pomp, przepompowniami, mostami (zwodzonymi, obrotowymi), innymi urządzeniami hydrotechnicznymi, strażnice wałowe,
- zabytkowe młyny i elektrownie wodne (na rzece Raduni: w Łąpinie, Bielkowie i Straszynie, na rzece Słupi: Struga-Soszyca, Gałąźnia Mała, Konradowo, Krzynia, na rzece Łupawie, na Brdzie, na Potoku Oliwskim i Jelitkowskim, na rzece Wierzycy w Czarnocińskich Piecach, Stockim Młynie i w Kolinczu),
- najstarsze, nowożytnie zabytki techniki zachowane m.in. młyny, prochownie, kuźnie wzdłuż Potoku Oliwskiego w Gdańsku, młyny wzdłuż Kanału Raduni, młyny zamkowe w Słupsku, Lęborku,
- urządzenia wodne (Kanał Raduni w Gdańsku i Pruszcze Gdańskim, śluza w Przegalinie, XVII-wieczna śluza Kamienna Grodza w Gdańsku, pochylnia w Myłofie),
- monumentalne mosty stałe (np. Tczew-Lisewo, Bytów),

a także:

- zamki krzyżackie wraz z towarzyszącą zabudową,
- unikatowe dzieła architektury na terenie Gdańska (Dwór Artusa, Brama Żłota, Zbrojownia, Ratusz Głównego Miasta i Staromiejski, kościół Wniebowzięcia NMP, Zielona Brama, Żuraw),
- ceglane zespoły średniowiecznych fortyfikacji miejskich wraz z bramami wodnymi,
- zabudowa regionalna Kaszub i pasa nadmorskiego (budownictwo szkieletowe), Kociewia (budownictwo drewniane) i Żuław (drewniana architektura domów podcieniowych, zagród holenderskich, domów gburskich i domów zagrodników),
- zespół gotyckich kościołów na Żuławach,
- kamienice modernistyczne Gdyni oraz modernistyczna architektura przemysłowa na terenie portu,
- betonowe obiekty fortyfikacji Półwyspu Helskiego w rejonie Helu i Jastarni z lat 30. XX w. (baterie artyleryjskie, stanowiska bojowe, schrony),
- miejsca związane z powstaniem i upamiętnieniem Solidarności (obszar dawnej Stoczni Gdańskiej z Bramą nr 2 i budynkiem administracyjnym z salą BHP oraz plac Solidarności, pomnik Poległych Stoczniovców Grudnia 70 wraz z sąsiadującym murem z tablicami).

Aktualny zasób rejestru zabytków nieruchomości województwa pomorskiego zasadniczo odzwierciedla specyfikę regionu. Największym zauważalnym mankamentem jest brak objęcia ochroną konserwatorską wielu cennych przykładów budownictwa szkieletowego (głównie położonych na terenie powiatu słupskiego). Liczba obiektów powstałych z użyciem tego typu konstrukcji, które objęto ochroną prawną, nie jest adekwatna do powszechności występowania tego typu budownictwa w regionie (np. w pasie nadmorskim od Łeby do Darłowa szacunkowo występuje ok. 1500 budynków).

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w Gdańsku od 1960 r. prowadzi działalność jedyne w Polsce muzeum powołane do ochrony nadmorskiego, nadrzecznego, morskiego i podwodnego dziedzictwa kulturowego – Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku. Dysponuje kilkoma oddziałami: w Helu – Muzeum Rybołówstwa, w Tczewie – Muzeum Wisły, w Gdyni – Statek-Muzeum „Dar Pomorza” oraz w Kątach Rybackich Muzeum Zalewu Wiślanego. Od 2020 r. realizuje nowy obiekt

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

muzealny – Muzeum Archeologii Podwodnej i Rybołówstwa Bałtyckiego w Łebie. W tej placówce w nowoczesny sposób prezentowana będzie historia bałtyckiej żeglugi i rybołówstwa, a także archeologicznych badań podwodnych. Na wystawie zostaną również przedstawione zagadnienia dotyczące morskiej energetyki wiatrowej. Zakończenie budowy i montażu wystawy stałej przewidziano na 2027 r.

Jednocześnie muzeum posiada pracownię konserwatorską, specjalizującą się w zabezpieczaniu różnorodnych zabytków wydobywanych z dna morskiego. Ponadto instytucja ta uczestniczy w pracach nad podwodnym Archeologicznym Zdjęciem Polski (AZP)⁷⁷ oraz zajmuje się ochroną zabytków znajdujących się pod powierzchnią wody.

4.8. Parki kulturowe

Park kulturowy to forma ochrony stworzona z myślą o ochronie krajobrazu kulturowego. Utworzenie parku kulturowego następuje w drodze uchwały rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Park kulturowy powoływany jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej, usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomych, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych. Mocną stroną tej formy ochrony jest możliwość dostosowania zasad ochrony do warunków lokalnych i specyfiki przedmiotu ochrony – obowiązek stworzenia planu ochrony dla konkretnego obszaru. Słabą – pozostawienie inicjatywy i odpowiedzialności (w tym finansowej za wprowadzone ograniczenia) na barkach gminy. Z powyższych ograniczeń wynika stosunkowo słabe zainteresowanie tą formą ochrony.

Na obszarze województwa powołano dotychczas trzy parki kulturowe:

- Park Kulturowy Ośmiu Błogosławieństw we wsi Sierakowice (gm. Sierakowice)⁷⁸;
- Park Kulturowy Osada Łowców Fok w Rzućwie (gm. Puck)⁷⁹;
- Park Kulturowy Klasztorne Stawy (m. Słupsk)⁸⁰.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 wskazano 51 miejsc predysponowanych do utworzenia parków kulturowych ze względu na wyjątkowe wartości, gdzie zachowana została historyczna struktura przestrzeni i szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe. Jednak od 2009 r. nie została utworzona żadna tego typu forma ochrony zabytków.

⁷⁷ Program rejestrowania i nanoszenia na mapy w skali 1: 25 000 i 1: 10 000 stanowisk archeologicznych, realizowany na terenie całej Polski od 1978 r., koordynowane przez poszczególnych wojewódzkich konserwatorów zabytków, szczegółowe informacje o odkrytych stanowiskach archeologicznych wprowadzane są do Kart Ewidencji Stanowiska Archeologicznego. Centralną bazę danych prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa.

⁷⁸ Uchwała Rady Gminy Sierakowice Nr XLII/321/06 z dnia 28 marca 2006 r., zmieniona uchwałą XLIV/347/06 z dnia 20 czerwca 2006 r., uzupełniona uchwałą nr ZLVIII/384/06 z 24 października 2006 r.

⁷⁹ Uchwała Rady Gminy Puck Nr XV/25/08 z dnia 18 marca 2008 r.

⁸⁰ Uchwała Rady Miejskiej w Słupsku Nr XL-617-09 z dnia 8 lipca 2009 r.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

4.9. Waloryzacja zabytków województwa pomorskiego

Spośród najcenniejszych zabytków regionu, w oparciu o kryteria zawarte w ustawowej definicji zabytku (wartości historyczne, artystyczne i naukowe) przeprowadzono ich wartościowanie porównawcze z podziałem na obiekty o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym⁸¹.

Szczegóły zestawiono w poniższej tabeli.

zabytki o znaczeniu	zabytki		obiekty archeologiczne
	nieruchome	ruchome (w zbiorach muzealnych)	
światowym	- Zespół zamku krzyżackiego w Malborku, - Zespół zabytkowy Gdańsk - miasto w zasięgu obwarowań XVII w., - Pole bitwy na Westerplatte, - Bazylika Konkatedralna pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Gdańsku - dawna Stocznia Gdańska wraz z Placem Solidarności, Pomnikiem Poległych Stoczniovców oraz Bramą Nr 2 i Salą BHP;	- Sąd Ostateczny Hansa Memlinga (Muzeum Narodowe w Gdańsku), - Biblia Gutenberga (Muzeum Diecezjalne w Pelplinie), - historyczne tablice z 21 postulatami powstałymi podczas strajku w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 roku (na liście UNESCO Pamięć Świata);	
europejskim	Obiekty z obszaru Gdańska: - Ratusz Głównego Miasta, - Zbrojownia, - Twierdza Wisłoujście, - Brama Wyżynna, - Brama Złota i Dwór Bractwa św. Jerzego, - Brama Zielona, Zespoły: - kościoła św. Trójcy w Gdańsku, - zespół pocysterski w Oliwie; - zespół pocysterski w Pelplinie, - zespół fortyfikacji na Półwyspie Helskim, - zespół zabudowy modernistycznego śródmieścia Gdyni;	- kolekcje sztuki flamandzkiej i holenderskiej, rzemiosła artystyczne oraz rysunki i grafika Dürera, Holbeina, Rembrandta i Rubensa (Muzeum Narodowe w Gdańsku), - zabytkowe elementy Wielkiej Sali Rady Ratusza Głównego Miasta oraz Dworu Artusa (Muzeum Miasta Gdańska), - kolekcja włoskich i holenderskich obrazów marynistycznych (Narodowe Muzeum Morskie);	- pracownice bursztyniarskie na obszarze Żuław (jedyne zachowane w Europie zagłębie bursztynowe datowane na epokę kamienia), - osada łowców fok w Rzućwie (jedyna nad południowym Bałtykiem), - Megality Łupawskie (jedyne zachowane na Niżu Europejskim zespół cmentarzysk megalitycznych i osad kultury pucharów lejkowatych z Rezerwatem Archeologicznym w Runowie), - zespół stanowisk archeologicznych neolitycznych i kultury wielbarskiej w obrębie wychodni gleb kopalnych na obszarze Słowińskiego Parku Narodowego z Górą Rowokół, - cmentarzyska kurhanowe i z kręgami kamiennymi, położone na tzw. „Szlaku

⁸¹ Wartościowanie zabytków w skali regionu zostało wykonane na potrzeby pierwszego Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2007-2010 (w oparciu o opracowania eksperckie), następnie uzupełnione i zaktualizowane.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

			wędrówki Gotów ⁸² : Babi Dół – Borcz, Węsiory, Leśno i Odry;
krajowym	Obiekty zabytkowe głównie z miasta Gdańska (w tym Kanał Raduni), z: Kartuz (zespół pokartuski), Wejherowa (Kalwaria Wejherowska z XVII w.), Gniewu (średniowieczny zespół Starego Miasta z obwarowaniami i zamkiem) oraz z terenu Sopotu, Bytowa, Gdyni (obiekty portowe), Słupska, Tczewa, Żarnowca (w tym zespół pocysterski), Żukowa (w tym zespół ponorbertański), Kwidzyna (w tym zespół zamkowo-katedralny kapituły pomezjańskiej); założenie ruralistyczne w Karwieńskich Błotach, Swołowie, Leśnie, Mątowach Wielkich oraz na Półwyspie Helskim.	- malarstwo polskie XIX w. i I poł. XIX w., polska sztuka współczesna, - sztuka gdańska i pomorska XV–XIX wiek, rzemiosło artystyczne (Muzeum Narodowe w Gdańsku), - kolekcja pastelowych portretów Stanisława Ignacego Witkiewicza – największa w Polsce (Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku), - kolekcja średniowiecznych witraży i zbiorów oręża od XIII do XVIII wieku (Muzeum Zamkowe w Malborku), - zabytkowe jednostki pływające: Dar Pomorza, Soldek (Narodowe Muzeum Morskie), ORP Błyskawica (Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni), - XV-wieczny mszał Zakonu Krzyżackiego (Biblioteka Gdańska PAN), - dokumenty związane z budową portu w Gdyni (Archiwum Akt Nowych i Muzeum Miasta Gdyni), - dokument Przemysła II z 15 sierpnia 1295 r. (Archiwum Diecezjalne w Pelplinie), - 5 unikatowych egzemplarzy dzieł Jana Heweliusza (1647-1690) w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN.	- cmentarzyska kultury pomorskiej z popielnicami twarzowymi, cmentarzyskami kurhanowymi kultury łużyckiej (na obszarze Pojezierza Kaszubskiego), - wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Chrzastowie (największe na Pomorzu), - wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Mikorowie (od końca starożytności po 2 poł. X w.), - cmentarzyska gockie w Głuszynie i Szczypkowicach, - zespół cmentarzysk kultury pomorskiej z osadami (na Pojezierzu Bytowskim), - relikty wczesnośredniowiecznego portu w Pucku, - wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bobięcinie na wyspie Jeziora Bobięcińskiego Wielkiego.

Tabela 6. Waloryzacja zabytków województwa pomorskiego z podziałem na znaczenie światowe, europejskie i krajowe.

4.10. Diagnoza stanu zachowania zabytków⁸²Stan zachowania zabytków nieruchomych

Na obszarze województwa pomorskiego 88,86% zasobu zabytków nieruchomych znajduje się w zróżnicowanym, na ogół dobrym stanie zachowania⁸³. W wyniku przeprowadzonej w latach 2009-2015 weryfikacji terenowej stwierdzono, że jedynie 210 (6,61%) obiektów jest zagrożonych, 26 (0,82%) utraciło wartości zabytkowe, a 83 zabytki objęte ochroną prawną nie istnieją (82,61%).

⁸² Diagnozę opracowano w oparciu o dane zawarte w Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim... rozszerzone o badania własne.

⁸³ Źródło: op. cit., Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim. s. 51-94, 105-121.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Wśród grupy zabytków zachowanych w dobrym stanie, najwyższym udziałem procentowym odznaczają się obiekty sakralne – 97,99% oraz cmentarze – 97,06%. W szczególności dotyczy to zabytków najstarszych, powstałych do połowy XIII w. – 100% oraz z okresu od połowy XIII do XV w. – 98,58%. Biorąc pod uwagę materiał i konstrukcję wśród obiektów w dobrym stanie największy procent odnotowano przy obiektach betonowych powstałych w XX w.

W grupie zabytków podzielonych chronologicznie w najlepszym stanie zachowania znajdują się obiekty powstałe do połowy XIII w. (14 obiektów; 100% zasobu). Najliczniejszą grupę budowli w ogólnie dobrym stanie reprezentują budowle powstałe w XIX w. (1132; 85,50%). Jednocześnie w grupie tej największy odsetek stanowią obiekty zagrożone (117; 8,84%). Dotyczy to budowli rezydencjonalnych oraz towarzyszących im parków i folwarków. Z tego okresu pochodzi 16 zagrożonych dworów i pałaców, 11 parków oraz zdecydowana większość wszystkich wpisanych do rejestru obiektów folwarcznych.

W grupie zabytków podzielonych ze względu na materiał w najlepszym stanie zachowania są obiekty betonowe (64; 100% zasobu). W większości są to budowle o krótkiej metryce – powstałe w XX w. Najwięcej z nich położonych jest w powiecie puckim – fortyfikacje Półwyspu Helskiego w rejonie Helu i Jastarni z lat 30. XX w. oraz baterie artyleryjskie, stanowiska bojowe i schrony. Najliczniejszą grupę budowli w ogólnie dobrym stanie zachowania reprezentują obiekty murowane wybudowane z cegły (1849; 90,20% zasobu). Jednocześnie spośród nich największy odsetek stanowią obiekty zagrożone (141; 6,88% zasobu), a także obiekty, które utraciły wartość (15; 0,73%), oraz budowle uznane za nieistniejące (35; 1,71%). Dużo mniejszy udział procentowy obiektów w dobrym stanie odnotowano wśród zabytków zakwalifikowanych do kategorii konstrukcja wieńcowa/inna (311 obiektów; 84,51% zasobu), zaś 21 uznano za zagrożone (5,71%). Najmniej zabytków w dobrym stanie znajduje się wśród obiektów powstałych z metalu (5; 83,33%), zaś tylko 1 obiekt uznano za zagrożony (16,67%).

Wśród obiektów zagrożonych, które nie utraciły wartości zabytkowych, dominują budynki mieszkalne (44 obiekty) – głównie drewniane (budownictwo ludowe, m.in. 4 z 5 domów w dużych zagrodach pomorskich w powiecie słupskim z końca XVIII oraz początku XIX w., wyróżniających się wysokimi walorami zabytkowymi, a także 3 obiekty z ginącego drewnianego budownictwa Kaszub i Mierzei Wiślanej). Następnie to rezydencjonalne i folwarczne (po 34) oraz gospodarcze (25). Największą liczbę tych obiektów odnotowano w powiecie słupskim, nieco mniejszą w powiatach gdańskim, starogardzkim i tczewskim. Trudności z utrzymaniem w dobrym stanie tych obiektów związane są z wtórnym podziałem budowli rezydencjonalnych na kilku użytkowników, brakiem bieżącego użytkowania zabudowań folwarcznych oraz obiektów gospodarczych wynikającym nierzadko ze zmiany technologii produkcji rolnej. Najwięcej takich obiektów stwierdzono w Gdańsku oraz powiatach gdańskim i słupskim, zaś najmniej w Sopocie (tylko 1). Natomiast procentowo najczęściej jest obiektów przemysłowych, rezydencjonalnych, folwarcznych i gospodarczych. Do największych skupisk tego typu zabytków zagrożonych należą zespoły w Rusocinie i Miradowie. Mniejsze skupiska rozpoznano w zespołach w Gołębiewie Średnim, Trąbkach Wielkich, Sobowidzu i Lisewie Malborskim. W powiatach bytowskim i słupskim odnotowano odpowiednio 6 i 4 obiekty, które utraciły wartość.

Znaczącą grupę obiektów zagrożonych stanowią zabytki zieleni – parki, ogrody i cmentarze. Podczas prac weryfikacyjnych odnotowano 22 takie obiekty (7,80% ich zasobu w województwie). Zdecydowaną większość (aż 18 obiektów) tworzą parki dworskie i pałacowe. Za zagrożone uznano

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

m.in. najstarsze, sięgające XVII i XVIII w. parki w Cecenowie, Karżnicze, Rusocinie i Wytownie. W grupie obiektów zagrożonych znalazły się także 2 cmentarze ewangelickie oraz 1 rodowy w zespole dworskim. Kolejną pod względem liczebnym grupę zabytków szczególnie zagrożonych tworzą obiekty przemysłowe. Podczas prac weryfikacyjnych za zagrożone uznano 21 budowli przemysłowych, co stanowi wysoki, bo aż 20-procentowy odsetek wszystkich tego typu obiektów wpisanych do rejestru zabytków na terenie województwa.

Najwięcej zagrożonych zabytków odnotowano wśród budowli pochodzących z XIX w. Z tego okresu pochodzi aż 117 obiektów zagrożonych (8,84% wszystkich XIX-wiecznych obiektów objętych ochroną prawną w regionie). Tak duża liczba wynika głównie z faktu, że obiekty te stanowią najliczniejszą grupę zabytków w rejestrze (1324 obiekty). Najwięcej obiektów zagrożonych sklasyfikowano w Gdańsku (18) oraz w powiatach ziemskich gdańskim (21), słupskim (17) i starogardzkim (16). Natomiast największą liczebną grupę zagrożonych zabytków z XIX w. tworzą budowle rezydencjonalne oraz towarzyszące im parki i folwarki. Z tego okresu pochodzi 16 dworów i pałaców, 11 parków oraz zdecydowana większość wszystkich wpisanych do rejestru obiektów folwarcznych. W XIX w. powstała znaczna część budynków mieszkalnych i gospodarczych, większość obiektów użyteczności publicznej, niemal wszystkie przemysłowe oraz wszystkie uznane za zagrożone obiekty sakralne.

Najczęściej zdiagnozowanymi zagrożeniami prowadzącymi do utraty wartości jest zły stan techniczny (zużycie konstrukcji i materiału) oraz brak użytkownika. Dotyczyły one 160 budowli, co stanowi aż 74 % wszystkich obiektów zagrożonych. Zagrożenia te szczególnie często stwierdzano wśród obiektów rezydencjonalnych, folwarcznych i przemysłowych. Większość z nich w ostatniej dekadzie XX w. utraciła pełnione wcześniej funkcje i z powodu trudnej do adaptacji, często wielkokubaturowej i nietypowej formy architektonicznej, pozostaje nieużytkowana do dzisiaj, ulegając powolnemu niszczeniu. W przypadku obiektów przemysłowych przyczyną zagrożenia bywa także atrakcyjne położenie i związana z tym presja inwestycyjna wobec tych obiektów i w otoczeniu. Budynki przemysłowe, folwarczne i gospodarcze nierzadko postrzegane są przez właścicieli jako mało wartościowe, a w konsekwencji zaniedbywane i skazywane na rozbiórkę.

W odniesieniu do typów własności największą grupę spośród całego zasobu zabytków w regionie stanowią obiekty będące własnością prywatną (950). Zdecydowana większość z nich znajduje się w ogólnie dobrym stanie (793; 83,47% zasobu), ale jednocześnie najwięcej budowli uznano za zagrożone (107; 11,26%). Wśród nich znalazły się również obiekty, które utraciły wartość zabytkową (14; 1,47%), oraz budowle uznane za nieistniejące (34; 3,58%). Jak wynika z przedmiotowych danych, prywatni właściciele są dobrymi opiekunami zabytków. Duża liczba zabytków zagrożonych związana jest z brakiem bieżącego użytkowania obiektów, brakiem pomysłu na nową funkcję, a nierzadko świadomym zaniechaniem bieżącej opieki. Najliczniejszy udział procentowy w zasobie budowli będących w ogólnie dobrym stanie zachowania reprezentują obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych (98,84%; 679 z 687). Jedynie 4 obiekty uznano za zagrożone oraz 1, który utracił wartości.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Szczegółowe zestawienie przedstawia tabela.

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Państwowe	249	84,69%	24	8,16%	7	2,38%	10	3,40%	290
Samorządowe	443	89,13%	23	4,63%	2	0,40%	9	1,81%	477
Kościółów i związków wyznaniowych	679	98,84%	4	0,58%	1	0,15%	3	0,44%	687
Prywatne	793	83,47%	107	11,26%	14	1,47%	34	3,58%	948
Mieszane	137	94,48%	8	5,52%	0	0,00%	0	0,00%	145
Inne	427	91,24%	28	5,98%	1	0,21%	4	0,85%	460
Brak danych	96	70,07%	16	11,68%	1	0,73%	23	16,79%	136

Tabela 7. Liczba i udział procentowy zabytków regionu w podziale według rodzaju własności, stan na 30.04.2016 r.)⁸⁴

Kościóły i związki wyznaniowe wykazują dbałość o posiadane obiekty zabytkowe.

Warto podkreślić, że w zasobach tych znajdują się najcenniejsze i jedne z najbardziej okazałych budowli regionu. W ostatnich latach zauważalna jest duża aktywność parafii w pozyskiwaniu zewnętrznych środków finansowych na ratowanie i utrwalenie substancji zabytkowej. Większość dachów świątyń, które znajdowały się w złym stanie zachowania, została już wyremontowana. Dalszego wsparcia w zakresie polepszenia i utrwalenia substancji zabytkowej wymagają prace konserwatorskie przy elewacjach i wyposażeniu ruchomym.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, podmioty prywatne rzadziej podejmują działania wynikające z obowiązku opieki nad zabytkami. O dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkach ubiegają się najczęściej nowi, świadomi trudów i przeciwności właściciele. Małe zrozumienie potrzeb ochrony zabytków występuje w środowiskach popegeerowskich (w szczególności problem ten dotyczy dworów wtórnie podzielonych i zamieszkałych przez kilka rodzin).

Dużym problemem i wyzwaniem dla samorządów w opiece nad zabytkami są budowle rezydencjonalne, które po 1945 r. podzielono na mieszkania komunalne lub zlokalizowano w nich szkoły i przedszkola. Podobny problem podziału między dwóch lub więcej użytkowników dotyczy także charakterystycznych dla Żuław domów podcieniowych. Niewątpliwie utrwalone już zaszciości rzadko można odwrócić, są też sytuacje, w których trudno o powrót do pierwotnej funkcji (np. budynek synagogi w Starogardzie Gdańskim).

Stan zachowania zabytków archeologicznych

W ramach prac weryfikacyjnych stwierdzono, iż zabiegów konserwatorskich nie wymaga aż 42% stanowisk rejestrowych w województwie pomorskim. Wynika to ze specyfiki nieodnawialnego dziedzictwa archeologicznego, gdzie w przypadku częściowego zniszczenia zabytku możliwe jest jedynie odtworzenie jego formy terenowej, a nie wartości zabytkowej.

Za zagrożone uznano ok. 85% zasobu zabytków archeologicznych w regionie. Są to głównie cmentarzyska (193 stanowiska), osady (156) i grodziska (105), a także zabytki, które częściowo

⁸⁴ Z wyłączeniem układów urbanistycznych, źródło: op. cit., Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim... s. 53.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

utraciły wartości zabytkowe (38 stanowisk). Głównymi zagrożeniami dla ich zachowania stwierdzonymi podczas oględzin były: orka (162 stanowiska), działanie sił natury (149), gospodarka leśna (135), inwestycje (87), a także rabunkowe poszukiwania (ślady na 66 stanowiskach) oraz wydobycie kruszywa (16).

Okolo 3,5 % zasobu stanowią zabytki archeologiczne, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartość zabytkową lub też nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpis do rejestru zabytków. Przeważająca większość stanowisk z tej grupy to osady otwarte. Ponadto stwierdzono, iż 5,48% zabytków pierwotnie zasadnie ujętych w rejestrze utraciło wartości zabytkowe i zostało w całości zniszczonych. Grupa ta obejmuje głównie cmentarzyska (15 stanowisk) oraz osady otwarte (12).

W odniesieniu do podziału na typ własności 40% stanowisk zagrożonych znajduje się na gruntach prywatnych, a ok 25% na gruntach państwowych. W tej grupie najczęściej znajduje się w lasach (ponad 30%), w obrębie pól uprawnych oraz na terenach o mieszanym sposobie użytkowania - trzy lub cztery sposoby użytkowania (po 20% zasobu).

Najwięcej stanowisk zlokalizowanych na gruntach państwowych znajduje się w lasach, zaś na gruntach prywatnych najczęściej położona jest na polach, w lasach oraz na łąkach i pastwiskach. Aż 2/3 wszystkich grodzisk położonych na terenie regionu znajduje się w lasach. Największym zagrożeniem jest dla nich działanie sił natury i gospodarka leśna. Osady zlokalizowane są na polach uprawnych (1/3 osad) i obszarach o wielu sposobach użytkowania (1/5 osad), gdzie największymi zagrożeniami są orka i inwestycje.

Okolo 80% cmentarzysk kurhanowych w województwie znajduje się w lasach. Charakterystyczne dla regionu cmentarzyska płaskie grobów skrzynkowych znajdują się najczęściej na polach (ok. 29% cmentarzysk), w lasach (23%) i na obszarach o wielu sposobach użytkowania (20%). Z uwagi na lokalizację, podobnie jak w przypadku grodzisk, największymi zagrożeniami dla cmentarzysk jest działanie sił natury i gospodarka leśna.

Dla niewiele ponad 12% zasobu za zagrożenie uznano rabunek zabytków położonych głównie na gruntach państwowych. Ślady nielegalnych poszukiwań nieco częściej odnotowano na stanowiskach o własnej formie terenowej (55% przypadków). Wynika to z faktu, że grodziska i kurhany są łatwiejsze do zlokalizowania dla poszukiwaczy. W odniesieniu do podziału na powiaty rabunkiem zagrożone są prawie wszystkie stanowiska z powiatu nowodworskiego (6 z 7 stanowisk), zaś najczęściej zniszczeń spowodowanych rabunkiem odnotowano w powiecie starogardzkim (16 z 46).

Na cele turystyczne w szczególny sposób wykorzystywany jest potencjał czterech zabytków archeologicznych. Średniowieczne piwnice dawnego klasztoru Dominikanów w Gdańsku użytkowane są jako sale ekspozycyjne i pod nazwą Piwnica Romańska funkcjonują w ramach Oddziału Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Cmentarzysko w Odrach – znajdujące się po opieką Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Chojnicach – jest jedną z najbardziej znanych archeologicznych atrakcji turystycznych regionu. Ponadto na terenie rezerwatu przyrody Grodzisko Runowo licznie odwiedzana jest osada w Runowie, zaś na obszarze dawnego grodziska w Sopocie z częściowo zrekonstruowanymi obwarowaniami i zabudową w ostatnich latach wybudowano położony przy ul. Haffnera współczesny pawilon muzealny Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

4.11. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności⁸⁵.

Wielowiekowe dziedzictwo kulturowe województwa pomorskiego w połowie XX w. uległo zasadniczym przeobrażeniom związanym z masową migracją ludności. Aktualny profil etniczno-kulturowy regionu jest wynikiem ustaleń konferencji w Jalcie w lutym 1945 r. W miejsce ludności niemieckiej zamieszkującej te tereny przybyli osadnicy z innych regionów Polski, w tym z obszaru obecnego województwa kujawsko-pomorskiego i Kresów Wschodnich II RP. Następnie w 1947 r. w ramach akcji „Wisła” przesiedlono tu część ludności łemkowskiej i ukraińskiej. Najlicniejszą grupę etniczno-regionalną na tym obszarze stanowią Kaszubi, którzy nie tylko zachowali, ale również wzmocnili tożsamość i odrębność kulturową.

W części środkowej województwa obejmującej powiaty: pucki, wschodnią część wejherowskiego, kościerski, kartuski, chojnicki, część bytowskiego, starogardzki i tczewski, zamieszkuje ludność rodzima: Kaszubi, Kociewiaczy i Borowiacy. Na tym obszarze występuje ciągłość osadnicza i kulturowa. Relatywnie dobrze zachowane jest i przekazywane z pokolenia na pokolenia niematerialne dziedzictwo z jego lokalną specyfiką w zakresie tradycji obrzędowych, rękodzielniczych (w szczególności tradycja haftu), muzycznych, czy kulinarnych. Na przedmiotowym obszarze przetrwały niektóre z tradycji i przekazów ustnych (np. na Kociewiu, w Osieku i okolicach opowieści związane z zamkiem krzyżackim i zatopionym skarbie w Jeziorze Kałębie; w południowej części Kaszub, w gminie Brusy opowieści komiczne Krębanów o Józefku z Brus i Wicku, o sowizdrzale z Brus, a w powiecie puckim o mieszkańcach Gnieźdźewa⁸⁶).

Na Kociewiu i Kaszubach nadal funkcjonują przezwiska nadawane mieszkańcom wsi. W wielu miejscowościach stosowane są nazwy miejscowe – mikrotoponimy ułatwiające orientację i szczegółową lokalizację pól, łąk przysiółków i zabudowań. Na Kaszubach trwała jest również tradycja kolędnicza – w Wigilię Bożego Narodzenia oraz w ostatni dzień roku kalendarzowego (obrzędowe wypędzanie starego roku).

Ważnym wydarzeniem w życiu społeczności lokalnej jest praktykowana przed weselem tradycja tłuczenia szkła przed domem panny młodej zwana polterabend lub polter. W powiatach kartuskim, puckim i starogardzkim często występuje zwyczaj przychodzenia na wesela przebierańców. Inną tradycją weselną jest „stawianie bram” na drodze orszaku ślubnego (powszechnie praktykowane na północnych i środkowych Kaszubach oraz Kociewiu).

Licznie występują również tradycje wynikające z wyznawanej religii. Praktyki te związane są z obchodzonymi świętami i uroczystościami np.: święcenie ziół, wianków, kredy, świec, uczestnictwo w procesjach i drogach krzyżowych, modlitwy majowe przy przydrożnych krzyżach i kapliczkach,

⁸⁵ Fragment definicji zawartej w ratyfikowanej przez Polskę w 2011 r. Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.

⁸⁶ Jedną z opowieści stała się inspiracją do organizowania od 2008 r. corocznego festynu, którego najważniejszą częścią jest przedstawienie w języku kaszubskim pt. Topienie węgorza.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

z ruchem pielgrzymkowym do lokalnych i ponadlokalnych miejsc kultu, a także charakterystyczne dla kaszubskiej obrzędowości „puste noce” – tradycja nocnego czuwania w wigilię ceremonii pogrzebowej.

Żywa jest również pamięć zbiorowa o wydarzeniach z czasów II wojny światowej, a także tradycje solidarnościowe z końca XX w. – w szczególności wydarzenia, które wywarły znaczący wpływ na przemiany społeczno-polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej.

Na pozostałym terenie obejmującym powiaty: słupski, lęborski, człuchowski, sztumski, kwidziński, malborski, nowodworski i gdański, w wyniku wymiany ludności, przerwana została ciągłość międzypokoleniowego przekazu kulturowego. Stąd liczne przejawy lokalnego dziedzictwa niematerialnego uległy zapomnieniu lub są podtrzymywane jedynie w formie działań edukacyjnych – przykładem mogą być: tradycja Żuławskich Związków Wałowych (zajęcia organizowane przez Żuławski Park Historyczny), czy Czarne Wesele w Klukach (festyn organizowany przez Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, oddział Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku). Dostrzegalny jest również proces poszukiwania tożsamości miejsca w postaci odtwarzania zwyczajów i kulinariów dawnych mieszkańców. Na Powiślu (w szczególności w gminie Ryjewo) część grupy ludności autochtonicznej zachowała gwarę oraz niektóre zwyczaje. W powiecie słupskim, bytowskim i człuchowskim grupami wyróżniającymi są Kaszubi i Ukraińcy, którzy kultywują swoją kulturę etniczną zachowując język, wyznanie (i związaną z tym obrzędowość), a także dowcipy i żarty.

Na całym terenie regionu powoli zanika wiedza i umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem. Praktykowany i rozwijany jest haft: kaszubski, kociewski, ukraiński, krzyżkowy, a także szydełkowanie. Najważniejszymi ośrodkami hafciarstwa kaszubskiego są Wdzydze, Kartuzy, Żukowo, Sierakowice, Wejherowo, Puck, Gdańsk, Człuchów i Chojnice. W Chmielnie kontynuowana jest tradycja garncarstwa. Moda na ogrzewanie mieszkań kaflowymi kominkami pozwoliła na przetrwanie zawodu zduna. Natomiast zanika umiejętność krycia dachów trzciną lub słomą, a także plecionkarstwo⁸⁷.

Najbardziej charakterystycznym elementem tradycji kulturowej Pomorza jest obróbka bursztynu znanego na tym terenie od 5 tysięcy lat. Stanowi ważną i cenną gałąź regionalnego przemysłu. Surowiec ten w znikomych ilościach nadal pozyskuje się tradycyjnymi metodami, w szczególności na obszarze Mierzei Wiślanej.

Ważnym składnikiem niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego jest język kaszubski. Na terenie województwa pomorskiego w 2021 r. 88301 osoby używały języka kaszubskiego w domu⁸⁸, co stanowi 3,75% ludności regionu. Największy odsetek (powyżej 10%) osób, które porozumiewają się w tym języku występuje w 26 gminach regionu. Wśród nich wyróżnić można gminy:

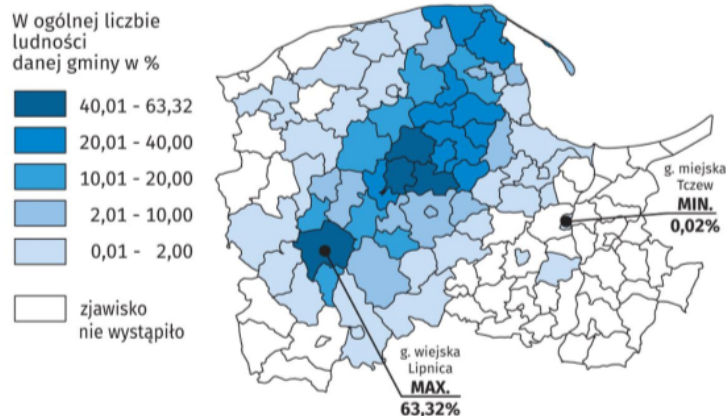
- miejskie: Puck, Jastarnia,
- miejsko-wiejskie: Kartuzy, Żukowo, Władysławowo,

⁸⁷ Informacje nt. aktualnego stanu badań zaczerpnięto z publikacji: A. Kwaśniewskiej, K. Kulikowskiej, Niematerialne dziedzictwo kulturowe Pomorza, Gdańsk 2014.

⁸⁸ Źródło: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021, Stan i struktura demograficzno-społeczna ludności w województwie pomorskim w świetle wyników NSP 2021, Urząd Statystyczny w Gdańsku, <https://gdansk.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-ludnosci-i-mieszkancow-2021-15-1.html>, publikacja 31.01.2024 r., s. 103.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- wiejskie: Lipnica (najwięcej mieszkańców 63,32%), Czarna Dąbrówka, Parchowo, Studzienice, Tuchomie, Chmielno, Przodkowo, Sierakowice, Somonino, Stężyca, Sulęcyno, Dziemiany, Lipusz, Cewice, Krokowa, Puck, Linia, Luzino, Łęczyce, Szemud, Wejherowo.

Ryc. 3 Ludność używająca w domu języka kaszubskiego z podziałem na gminy w 2021 r.⁸⁹

Kaszubski jest jedynym językiem regionalnym uznanym Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (tj. z 2017 r. poz. 823). Zgodnie z jej zapisami status języka regionalnego umożliwia włączenie kaszubskiego do programu nauczania, jak również stosowania jako języka pomocniczego przez organy gminy oraz stosowania kaszubskich nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych oraz nazw ulic. Kaszubski jako język pomocniczy jest stosowany w gminach wiejskich: Linia, Luzino, Parchowo, Sierakowice oraz w miejsko-wiejskiej Żukowo⁹⁰. Podwójne nazwy wprowadzono w 827 miejscowościach, znajdujących się na terenie 27 gmin:

- miejskich: Kościerzyna, Wejherowo, Reda, Żukowo,
- miejsko-wiejskich: Bytów, Brusy, Kartusy,
- wiejskich: Czarna Dąbrówka, Cewice, Dziemiany, Chmielno, Karsin, Kościerzyna, Linia, Lipnica, Lipusz, Luzino, Parchowo, Przodkowo, Sierakowice, Somonino, Stężyca, Sulęcyno, Szemud, Tuchomie, Wejherowo, Żukowo.⁹¹

⁸⁹ Źródło: ibidem, s. 104 (grafika, obejmuje dane o języku, który w danej gminie został podany co najmniej przez 10 osób).

⁹⁰ Źródło: Urzędowy rejestr gmin, w których jest używany język pomocniczy, stan na 17.03.2014 r.

⁹¹ Źródło: opracowanie własne na podstawie: Lista gmin wpisanych do Rejestru gmin, na których obszarze używane są nazwy w języku mniejszości, stan na 09.04.2019 r.

<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/rejstry/rejestr-gmin/6794,Rejestr-gmin-na-ktorych-obszarze-sa-uzywane-nazwy-w-jezyku-mniejszosci.html>

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. nakłada obowiązek inwentaryzacji przejawów tego dziedzictwa występujących na terytoriach Państw-Stron, ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa żywego.

Jednym z narzędzi wdrażania konwencji jest tworzenie Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ma ona charakter informacyjny i stanowi realizację wymogu dokumentacji żywego niematerialnego dziedzictwa Polski.

W odpowiedzi na apel Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 2013 r. o zwiększenie roli jednostek samorządu terytorialnego w promowaniu i ochronie dziedzictwa niematerialnego oraz wdrażaniu zaleceń Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Samorząd Województwa Pomorskiego podjął kroki mające na celu realizację powyższych zadań. W dniu 9 października 2014 roku w Gdańsku podpisano List Intencyjny będący podstawą współpracy w zakresie badania, dokumentowania oraz upowszechniania niematerialnego dziedzictwa kulturowego Pomorza. Jego stronami zostali: Województwo Pomorskie, Uniwersytet Gdański, Muzeum Narodowe w Gdańsku oraz Instytut Kaszubski.

Na przestrzeni kilku lat w województwie podjęto szereg działań w zakresie niematerialnego dziedzictwa w celu usystematyzowania posiadanej wiedzy oraz upowszechnienia. Powyższą tematyką zajmuje się Uniwersytet Gdański oraz część samorządowych instytucji kultury: Muzeum Narodowe w Gdańsku, Muzeum – Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodory i Izydora Gulgowskich we Wdzydżach, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko – Pomorskiej w Wejherowie, Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie czy Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku. W codziennej pracy muzealniczej nacisk kładziony jest na digitalizację zbiorów fotograficznych i wideo oraz poszerzenie bazy o kolejne świadectwa. W planach jest stworzenie profesjonalnego archiwum historii mówionej. Pracownicy merytoryczni pomorskich muzeów wraz z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym, Stowarzyszeniem Twórców Ludowych, Zrzeszeniem Kaszubsko-Pomorskim i innymi organizacjami zajmującymi się dziedzictwem kulturowym współpracują z Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz angażują się w przygotowanie wniosków dotyczących kolejnych zwyczajów z Pomorza do wpisania na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Pośród 103 pozycji umieszczonych na ww. liście znajduje się 6 występujących na terenie regionu⁹²:

- *Hafciarstwo kaszubskie szkoły żukowskiej* – jest to jeden z najważniejszych i najefektowniejszych wytworów kultury kaszubskiej, którego kolebką był klasztor sióstr Norbertanek w Żukowie (wpis z 2015 r.),
- *Kaszubska Gwiazdka* – świąteczny obyczaj na Kaszubach polegający na odwiedzaniu domów przez grupy kołędnicze w dniu Wigilii Bożego Narodzenia (wpis z 2019 r.),
- *Carillonowa muzyka w Gdańsku* – jest charakterystycznym elementem tożsamości miasta, które jako jedyne w Polsce posiada trzy carillony (wpis z 2020 r.),
- *Tradycyjne szkutnictwo w Pucku* – umiejętność budowy jednostek pływających, remontu starych lub ich modernizacji (wpis z 2021 r.),

⁹² Źródło: NID, stan na 10.12.2024 r., www.niematerialne.nid.pl

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- *Hafciarstwo kaszubskie* – obejmujące dziewięć zasadniczych odmian nazwanych szkołami – wdzydzką, żukowską, pucką, wejherowską, borowiacką, tucholską, chojnicką, słupską i gdańską (wpis z 2023 r. rozszerzenie wpisu z 2015 r.),
- Pokłony feretronów podczas pielgrzymek na Kalwarię Wejherowską – widowiskowy obrzęd stanowiący wyraz wiary, jedności społeczności i kontynuacji bogatej tradycji kaszubskiej (wpis z 2024 r.),
- Sobótka w Jastarni – obrzęd obchodzony w wigilię św. Jana Chrzciciela Tradycyjnie, podczas którego rozpalany jest symboliczny ogień w beczkach na wysokich drągach, co ma naśladować światło latarni morskiej (wpis z 2024 r.).

5. Dotychczasowa realizacja wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami

Samorząd Województwa Pomorskiego w 2007 r. rozpoczął realizację Programu opieki nad zabytkami województwa pomorskiego. Pierwszy dokument obejmował lata 2007-2010, a następnie kolejno 2011-14, 2016-2019 oraz 2021-2024.

W latach 2021-2024 Samorząd Województwa Pomorskiego prowadził m.in. następujące działania:

a) finansowe:

- finansowano prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane w obiektach zabytkowych będących własnością samorządu województwa,
- udzielano dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, podmiotom realizującym te zadania,
- finansowano publikacje dotyczące ochrony zabytków,
- organizowano konkursy, takie jak Najlepsza Przestrzeń Publiczna Województwa Pomorskiego promujące dobre rozwiązania w przestrzeni publicznej, również zabytkowej,
- fundowano stypendia, np. dla twórców kultury,
- wspierano w ramach konkursu Rozwój kultury w województwie pomorskim skierowanego do organizacji pozarządowych działania dotyczące upowszechniania dziedzictwa kulturowego,

c) programowo-realizacyjne:

- realizowano projekty w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w ramach, m.in. Funduszy Europejskich – dla Pomorza RPO WP 2014-2020,

d) ponadto podejmowano inne działania, m.in. takie jak:

- promocja zabytków i turystyki opartej na dziedzictwie kulturowym i naturalnym,
- tworzenie szlaków tematycznych związanych z dziedzictwem,
- popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu (m.in. uczestnictwo instytucji kultury SWP w obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa, kampania edukacyjna prowadzona przez Pomorskie Biuro Planowania Regionalnego – Akcja Krajobraz!),
- popularyzacja i promocja efektów wykorzystania funduszy europejskich w województwie pomorskim,
- działania związane z rewitalizacją obszaru województwa pomorskiego, w szczególności w zakresie krajobrazu kulturowego (organizacja obchodów Międzynarodowego Dnia Krajobrazu, ekspertyzy zewnętrzne wykonane na potrzeby audytu krajobrazowego – „Katalog tradycyjnych form architektonicznych i urbanistycznych województwa pomorskiego”).

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Ponadto w ostatnich czterech latach Samorząd Województwa Pomorskiego podejmował następujące działania:

- własne - w ramach budżetu województwa:
 - w odniesieniu do zabytków stanowiących własność i mienie SWP prowadził prace inwestycyjne służące ratowaniu substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz przystosowaniu do nowych funkcji (np. w Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Teatrze Wybrzeże, Muzeum Archeologicznym w Gdańsku, Muzeum - Kaszubskim Parku Etnograficznym im. T. i I. Gulgowskich we Wdzydżach),
 - corocznie udzielał właścicielom zabytków wpisanych do rejestru zabytków dotacji na prace konserwatorskie,
 - promował w kraju i zagranicą walory dziedzictwa kulturowego regionu (targi turystyczne, konferencje),
 - wspierał wytyczanie, znakowanie oraz odnawianie szlaków turystycznych promujących zabytki i krajobraz kulturowy regionu,
 - przyznawał Stypendia Marszałka Województwa Pomorskiego dla twórców kultury oraz nagrody w konkursach za wybitne zasługi w dziedzinie upowszechniania i ochrony zabytków w Województwie Pomorskim (m.in. publikacje, albumy, działalność artystyczna),
- wspierał działania prowadzone przez instytucje kultury, organizacje pozarządowe, związki wyznaniowe, osoby prywatne oraz inne podmioty realizujące działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego w województwie pomorskim,
- monitorował działania i inicjatywy podejmowane w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w województwie pomorskim (także tych, w których samorząd wojewódzki bezpośrednio nie uczestniczy, np. działania administracji rządowej, w tym wojewódzkiego konserwatora zabytków, itd.),
- współpracował z innymi instytucjami i organami zajmującymi się ochroną zabytków, np. Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, samorządowymi konserwatorami zabytków, Narodowym Instytutem Dziedzictwa.

6. ANALIZA SWOT

Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego oraz zapisy zawarte w dokumentach strategicznych i programowych pozwoliły na opracowanie analizy mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
- występowanie na obszarze województwa bardzo cennych zabytków i zespołów zabytkowych, o znaczeniu europejskim i krajowym (jeden zespół wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, dziewięć uznanych za Pomnik Historii), - bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystycznych i wyróżniających region - np. obiekty dziedzictwa morskiego i rzecznoego, zabytków architektury obronnej, dziedzictwa osadników holenderskich, wyjątkowe przykłady budownictwa modernistycznego,	- niewystarczające środki przeznaczane na ochronę i renowację zabytków, - zły stan zachowania i zagospodarowania części zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych - zły stan zachowania zabytków przemysłu i sztuki inżynierskiej, - postępujący proces niszczenia i niekorzystnych modernizacji zabytków niewpisanych do rejestru zabytków,

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

– wielokulturowy i wyjątkowy zasób zabytków architektury sakralnej i mieszkalnej – drewnianej, szkieletowej i murowanej, – wartościowy zasób ruchomych dzieł sztuki zgromadzonych w obiektach sakralnych oraz w muzeach, stanowiący świadectwo nawarstwiania się kultur i społeczności, – duże społeczne zaangażowanie na rzecz rozwoju inicjatyw lokalnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i organizacji niewielkich muzeów regionalnych, – bogactwo przejawów wielokulturowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu;	– zanikanie tradycyjnych form i technik budowlanych, jak również kadry posiadającej umiejętności w tym zakresie, – niewystarczająca promocja i upowszechnianie dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu kulturowego oraz dobrych praktyk konserwatorskich, – niewystarczające działania na rzecz ochrony, upowszechniania i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, – wysoki stopień degradacji krajobrazu kulturowego w szczególności w pasie pobraża Morza Bałtyckiego (w tym Zatoki Gdańskiej), – niewystarczająca ilość systemów zabezpieczeń obiektów zabytkowych (ochrony przeciwpożarowej, antyflamamiowej);
SZANSE	ZAGROŻENIA
– uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w różnorodnych programach, strategiach i planach rozwoju województwa oraz powiatów i gmin, – wzrost nakładów na ochronę i opiekę nad zabytkami, – wzrost świadomości i zaangażowania prywatnych właścicieli w opiekę nad zabytkami, – rosnąca świadomość społeczna w zakresie wartości dziedzictwa kulturowego i krajobrazu, – wzrastająca liczba właściwie realizowanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych, – rosnący trend wśród inwestorów na architekturę w dobry sposób kontynuującą miejscową regionalną tradycję budowlaną, – zastosowanie nowoczesnych technik cyfrowych służących ochronie, dokumentacji i promocji zabytków, – wzrost znaczenia i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, – wzrost zainteresowania tradycją i folklorem wśród młodych mieszkańców województwa pomorskiego.	– problemy organizacyjne i finansowe służb konserwatorskich, – brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego z powodu niewielkiej ilości opracowywanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów o znaczących wartościach kulturowych, – nadmierna komercjalizacja dziedzictwa kulturowego bez świadomego zachowania wartości i autentyczności zabytków, – niekorzystne zjawisko suburbanizacji na terenach otwartych, cennych przyrodniczo i krajobrazowo, – wprowadzanie elementów obcych, dysharmonijnych w środowisku kulturowym, samowole budowlane, – utrata wartości zabytku na skutek niewłaściwie wykonanych prac, – niedostateczna edukacja społeczeństwa w sferze kultury i dziedzictwa regionu, – ubóstwo społeczności zamieszkujących na obszarach wiejskich, gdzie położona jest znaczna część substancji zabytkowej, – zagrożenia związane z niszczeniem zabytków archeologicznych związanych z niezgodnymi z prawem poszukiwaniami, – zagrożenia związane ze zniszczeniem zabytków w wyniku klęsk żywiołowych (pożar, powódź), – zanikanie tradycyjnych zawodów oraz przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, – niewystarczające działania inicjujące i animacyjne w zakresie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na szczeblu lokalnym.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

7. Cel, priorytety i typy działań programu

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028 jest ważnym instrumentem realizacji strategii rozwoju samorządu województwa w sferze ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym. Przyjęte założenia zbieżne są z celami określonymi w dokumentach programowych i strategicznych województwa: Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 oraz w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030.

Kierując się doświadczeniami wynikającymi z realizacji poprzednich dokumentów podtrzymano cel zdefiniowany w Programie opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2021-2024. Jednocześnie uproszczono zapisy obejmujące cele operacyjne i kierunki działań.

Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej	
Priorytet 1: ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU	
Kierunek 1.1.	Ochrona dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej
Działania:	1. Działania na rzecz ochrony prawnej zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych 2. Uwzględnianie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zapewniających ochronę zabytków oraz wartościowych elementów krajobrazu kulturowego, a także dobrą kontynuację krajobrazową struktur osadniczych, w tym zapobieganie niekorzystnym zjawiskom suburbanizacji. 3. Działania na rzecz ochrony wyróżniających się krajobrazowo obszarów z charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej zabytkami. 4. Działania wspierające konserwację, renowację i rewaloryzację: – zabytków nieruchomych, w tym w szczególności: obiektów charakterystycznych dla regionu – elementów dziedzictwa morskiego i rzeczno, a także obiektów architektury drewnianej, szkieletowej oraz modernistycznej, – zabytków ruchomych (w tym zbiorów muzealnych i archiwaliów), – zabytków archeologicznych. 5. Działania dokumentacyjne na rzecz ochrony zabytków.
Źródła finansowania:	– środki JST, – fundusze europejskie, – MKiDN, PWKZ w Gdańsku, NMM, samorządowe organy ochrony zabytków.
Wskaźniki:	– liczba zabytków objętych ochroną prawną (wpisy do rejestru zabytków nieruchomych (w tym wpisy obszarowe), ruchomych, archeologicznych oraz ujęcie w WEZ), – liczba uchwalonych MPZP uwzględniających ochronę obszarów i zabytków, w tym wartościowych krajobrazów kulturowych i obiektów charakterystycznych dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, – liczba obiektów zabytkowych, które otrzymały dofinansowanie na ich konserwację, renowację i rewaloryzację.
Źródła danych:	– MKiDN, PWKZ w Gdańsku, NID, NIM, NMM, – SWP, samorządowe organy ochrony zabytków.
Kierunek 1.2.	Opieka nad zabytkami w zasobach Samorządu Województwa Pomorskiego
Działania:	1. Działania służące poprawie stanu zachowania zabytków, w tym konserwacja, renowacja i rewaloryzacja.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

	2. Sporządzanie projektów oraz opracowań badawczych i dokumentacyjnych zabytków obejmujących: - inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie, - ekspertyzy techniczne i konserwatorskie, - badania konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne, - programy prac konserwatorskich i restauratorskich. 3. Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż specjalistycznych instalacji i zabezpieczeń). 4. Opracowanie bazy danych o zabytkach w zasobach SWP.
Źródła finansowania:	- środki JST, - fundusze europejskie, - dotacje MKiDN, PWKZ.
Wskaźniki:	- liczba obiektów objętych działaniami służącymi poprawie stanu ich zachowania, - liczba projektów oraz opracowań badawczych i dokumentacyjnych zabytków, - liczba zabytków, w których wykonano zabezpieczenia przed pożarem, zniszczeniem, kradzieżą, - liczba zabytków w zasobach SWP ujętych w bazie danych.
Źródła danych:	- samorządowe jednostki organizacyjne województwa pomorskiego.

Priorytet 2: UPOWSZECHNIANIE I POPULARYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU	
Kierunek 2.1.	Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
Działania:	1. Promocja dziedzictwa kulturowego, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki regionu: dziedzictwa morskiego i rzeczno, a także obiektów architektury drewnianej i szkieletowej oraz modernistycznej, 2. Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego – np. takie jak: - konferencje, warsztaty, konkursy, - publikacje książkowe i foldery. 3. Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, a także zagospodarowania obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo. 4. Digitalizacja i udostępnianie zasobów o dziedzictwie kulturowym regionu.
Źródła finansowania:	- środki JST, - fundusze europejskie, - dotacje MKiDN.
Wskaźniki:	- liczba działań podjętych na rzecz promocji dziedzictwa kulturowego regionu (np. liczba konferencji, warsztatów, konkursów, publikacji), - liczba wydarzeń i przedsięwzięć zrealizowanych w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, - liczba działań na rzecz popularyzacji realizacji konserwatorskich i budowlanych, - liczba działań na rzecz digitalizacji i udostępniania zasobów dziedzictwa kulturowego regionu.
Źródła danych:	- MKiDN, NID, NIM, NMM, - samorządowe jednostki organizacyjne województwa pomorskiego.
Kierunek 2.2.	Wspieranie działań na rzecz zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego
Działania:	1. Wspieranie działań na rzecz rozpoznania, identyfikacji i dokumentacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego (w tym: praktyk, wyobrażeń, przekazów, wiedzy i umiejętności – oraz związanych z nimi instrumentów, przedmiotów,

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

	artefaktów, które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego), 2. Wspieranie organizacji w działaniach służących podtrzymywaniu przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, 3. Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych, popularyzujących wiedzę o niematerialnym dziedzictwie kulturowym.
Źródła finansowania:	– środki SWP – fundusze europejskie, – dotacje MKiDN.
Wskaźniki:	– liczba działań na rzecz rozpoznania, identyfikacji i dokumentacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, – liczba organizacji, które uzyskały wsparcie w działaniach służących podtrzymywaniu przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, – liczba przedsięwzięć na rzecz, edukacji i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, – liczba wpisów na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
Źródła danych:	– MKiDN, NID, – instytucje kultury SWP.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Za wdrażanie Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2025-2028 odpowiada Zarząd Województwa Pomorskiego (art. 87).

Do zadań jednostki koordynującej wdrażanie Programu (Departamentu Kultury UMWP) należeć będzie w szczególności: zapewnienie przepływu informacji pomiędzy podmiotami odpowiedzialnymi za realizację zadań, prowadzenie monitoringu wdrażania poszczególnych zadań (zbieranie informacji od podmiotów odpowiedzialnych za realizację poszczególnych grup zadań), przygotowanie projektów sprawozdań z realizacji programu.

W ramach wyznaczonych priorytetów i kierunków zostały określone rodzaje działań. Dla każdej grupy działań zostały wskazane podmioty uczestniczące w realizacji poszczególnych typów projektów oraz potencjalne źródła finansowania. Wdrażanie Programu będzie odbywać się przy pomocy właścicieli prywatnych, organizacji pozarządowych, jednostek samorządowych i instytucji, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością statutową.

Program będzie realizowany w ramach uwarunkowań organizacyjnych i formalnych wyznaczanych przez ustalenia i wytyczne rządowych i regionalnych dokumentów strategicznych i planistycznych oraz narzędzi ich realizacji – przede wszystkim programów operacyjnych.

Realizację Programu pod względem finansowym umożliwią programy rządowe i sektorowe, jak i środki własne Województwa Pomorskiego. Cele programowe osiągnąć będą również dzięki partnerom uczestniczącym (m.in. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, instytucje kultury - państwowe i samorządowe, Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, samorządowi konserwatorzy zabytków, jednostki samorządu terytorialnego, związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy, instytucje międzynarodowe).

Niezbędne będzie kontynuowanie współdziałania samorządu województwa z:

- instytucjami ochrony zabytków (m.in. ministrem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, samorządowymi konserwatorami zabytków, Narodowym Instytutem Dziedzictwa);
- organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną i opieką nad zabytkami;
- kościołami i związkami wyznaniowymi – w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami sakralnymi;
- samorządami terytorialnymi (współdziałanie we wspólnych przedsięwzięciach oraz w ramach wymiany doświadczeń);
- innymi partnerami.

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

Działania własne samorządu województwa:

- **prawne** – tworzenie regulacji prawnych (m.in. audyt krajobrazowy, plany ochrony parków krajobrazowych);
- **finansowe** – finansowanie instytucji kultury (m.in. muzeów), finansowanie remontów i prac konserwatorskich w zabytkach będących własnością samorządu województwa, udzielanie dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane w obiektach wpisanych do rejestru zabytków, finansowanie i dotowanie publikacji, konferencji, stron internetowych, itp.; korzystanie z europejskich instrumentów finansowych;
- **programowe** – m.in. przygotowanie i realizacja projektów i programów regionalnych (Regionalnych Programów Strategicznych);
- **organizacyjne** – współpraca władz regionu z ministrem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego, kościołami i związkami wyznaniowymi, organizacjami pozarządowymi (w tym stowarzyszeniami regionalnymi), ośrodkami naukowymi oraz właścicielami i posiadaczami obiektów.
- **inne** – m.in. działania doradcze, edukacyjne, promocja i popularyzowanie dziedzictwa kulturowego, promowanie dobrych praktyk, nagrody, stypendia.

8.1. Finansowanie

Do podstawowych źródeł finansowania Programu należeć będą:

- **budżet samorządu województwa** – m.in. dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, dotacje inwestycyjne dla instytucji prowadzonych lub współprowadzonych przez samorząd województwa pomorskiego (obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków) oraz granty samorządu województwa dla podmiotów nie zaliczanych do sektora finansów publicznych, nagrody;
- **budżet państwa** – m.in. dotacje w ramach programów ministra właściwego na remont i konserwację obiektów wpisanych do rejestru zabytków, Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;
- **budżety jednostek samorządu terytorialnego** – m.in. dotacje na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;
- **fundusze europejskie** związane z programami uwzględniającymi dziedzictwo kulturowe,
- **inne źródła krajowe i zagraniczne.**

Pozostałe źródła finansowania pochodzić mogą od osób fizycznych (np. składki i zbiórki publiczne na określony cel dla danej wspólnoty społecznej), **osób prawnych, organizacji pozarządowych oraz kościołów i związków wyznaniowych.**

9. Koordynacja, monitorowanie i ocena realizacji programu

Za koordynację i monitorowanie realizacji Programu opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028 odpowiada Zarząd Województwa Pomorskiego. Zgodnie z art. 87 ust. 5 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zarząd województwa jest obowiązany przedstawiać sprawozdanie z realizacji programu co dwa lata. Dokument ten jest przekazywany Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Opracowanie sprawozdania z przebiegu realizacji niniejszego Programu koordynowane jest przez Departament Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego, przy udziale:

- Departamentu Turystyki i Sportu,
- Departamentu Programów Regionalnych,

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

- Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich,
 - Departamentu Edukacji,
 - Departament Majątku i Geodezji Województwa,
 - Departamentu Rozwoju Regionalnego i Przestrzennego,
- jak również jednostek organizacyjnych Samorządu Województwa Pomorskiego, w szczególności:
- Pomorskiego Biura Planowania Regionalnego,
 - Muzeum Archeologicznego w Gdańsku,
 - Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku,
 - Muzeum - Kaszubskiego Parku Etnograficznego we Wdzydzach,
 - Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie,
 - Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie.

Sprawozdania ww. jednostek będą obejmowały realizację priorytetów niniejszego Programu w obiektach stanowiących mienie lub własność Województwa Pomorskiego, jak również dystrybucję funduszy na projekty wpisujące się w realizację niniejszego Programu, w przypadku których Zarząd Województwa Pomorskiego, pełni funkcję Instytucji Zarządzającej lub Instytucji Pośredniczącej.

Jednocześnie dla zobrazowania pełnego kształtu działań w sferze ochrony i opieki nad zabytkami w regionie będą pozyskiwane dane z działań wykraczających poza zakres zadań własnych samorządu województwa realizowanych w ramach funduszy strukturalnych, sektorowych programów operacyjnych, jednostek samorządów terytorialnych, Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Narodowego Instytutu Muzeów, Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku, itp.

Ocena realizacji Programu będzie odbywała się w oparciu o wskaźniki działań ujęte w układzie tabelarycznym w rozdziale 7.

Wykaz skrótów:

JST	jednostki samorządu terytorialnego
MKIDN	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
NID	Narodowy Instytut Dziedzictwa
NIM	Narodowy Instytut Muzealnictwa
PWKZ	Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków
WUOZ w Gd.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku
SWP	Samorząd Województwa Pomorskiego
UMWP	Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego
NMM	Narodowe Muzeum Morskie
WEZ	Wojewódzka ewidencja zabytków
MPZP	Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego

Źródła:

W opracowaniu wykorzystano dane udostępnione przez:

- Departament Kultury UMWP,
- Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- Narodowy Instytut Dziedzictwa
 - <https://dane.gov.pl/dataset/94,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-archeologiczne>
 - Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C), T. Błyskosz, K. Babnis, B. Dygulska, D. Hryszkiewicz-Kahlau, T. Lebień-Gruda, Oddział Terenowy NID w Gdańsku, Warszawa 2017, https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/news.php?ID=3788

W pracach, nad aktualizacją programu na lata 2025-2028, wykorzystano pierwszy Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010 oraz kolejne na lata 2011-2014, 2016-2019 i 2021-

Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2025-2028

2024. Pierwszy taki dokument powstał w oparciu o opracowania eksperckie o charakterze diagnostycznym, sporządzone na potrzeby pierwszego programu opieki nad zabytkami województwa pomorskiego, zawierające opis zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, jego wartościowanie i waloryzację:

- a) Wojewódzki program opieki nad zabytkami (Zawartość dokumentu z uwzględnieniem treści innych dokumentów programowych – przegląd treści innych dokumentów warunkujących zapisy Programu), dr inż. arch. Feliks Pankau, Gdańsk, 2004,
- b) Raport o stanie zachowania zabytków. Województwo Pomorskie, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku, Gdańsk, 2004,
- c) Diagnoza stanu zasobów dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego oraz prognoza skutków bieżących procesów przemian środowiska kulturowego regionu, dr inż. arch. Artur Kostarczyk, Gdańsk, 2004,
- d) Stan i potrzeby ochrony dziedzictwa morskiego i rzeczno-gdańskiego na obszarze województwa pomorskiego, dr inż. Jerzy Litwin, Gdańsk, 2004,
- e) Wartościowanie regionalnego zasobu zabytków. Metoda postrzegania wartości, dr inż. arch. Marcin Gawlicki, Gdańsk, 2004,
- f) Wartościowanie regionalnego zasobu zabytków. Metoda postrzegania wartości, dr inż. arch. Aleksander Piwek, Gdańsk, 2004,
- g) Waloryzacja kościelnych regionalnych zasobów dziedzictwa kulturowego (w tym w szczególności dzieł sztuki oraz zbiorów muzeów i archiwów kościelnych), ks. dr Tomasz Czapiewski, Gdańsk, 2004,
- h) Waloryzacja regionalnych zasobów dziedzictwa archeologicznego (identyfikacja zasobów o znaczeniu europejskim, krajowym, regionalnym), Henryk Paner, Gdańsk, 2004,
- i) Waloryzacja regionalnych zbiorów muzealnych w województwie pomorskim, Tadeusz Piaskowski, Gdańsk, 2004.